

ÖZBEK MASALLARINDA KAHRAMANIN ERGİNLENMESİ*

Gökçe KILIÇ**

Öz

Masallar, somut olmayan kültürel mirasımızın en değerli gelenek taşıyıcı unsuru olduğu gibi hem anlatıcısı hem dinleyicileri için içinde kadim zamanların bilgeliğini saklar ve yaşatır. Sözlü kültür ürünü olan masallar, özellikle doğduğu dönem ve coğrafyadaki toplum yaşamı hakkında bizlere fikir verirken ‘insan olmanın’ biricikliğinde değişmeyen özlemleri, beklentileri, acıları, mutlulukları ve arzularını da aktarmanın temel araçlarından biri olmuştur. Masal kurgusu içerisinde masal kahramanının başına gelen olaylar, karşılaştığı durumlar bireyler ve toplumlar için ders, öğreti, yol, umut, inanç, eğlence ve gelenek bilgisini taşıırken masal kahramanının yolculuğu boyunca yaşadığı değişim ve dönüşüm ise masal yapısında kahramanın erginlenme yolculuğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makalemizde “Kahramanın Erginlenme Yolculuğu” konusu, araştırma sahası olarak seçilen Özbekistan’dan derlenmiş 175 masal taranarak erginlenme türlerinin daha detaylı bir şekilde görülebildiği tespit edilen 45 tanesi değerlendirilmiştir. Seçilen masalarda masal kahramanının erginlenme aşaması, kahramanın karşı karşıya kaldığı sınav durumları temel alınarak “Sınav Türleri” ana başlığında 9 alt başlıkta ele alınmıştır. Bunlar: “Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele”, “Tesadüfler ve Seçimler”, “Çözülmesi Güç Bilmece”, “Yerine Getirilmesi Zor Görevler”, “Görünüşte Aşılılmayacak Engeller”, “Aldatmalar ve Hileler”, “Kurallar ve Yasaklar”, “Otorite ve Haksızlığa Karşı Savaş”, “Peşinde Olunan Arayış”.

Kahramanın sınavlar karşısında ortaya çıkardığı kişisel özellikleri ise “Erginlenme Türleri” ana başlığında, Özbek kültürü içinde toplum tarafından övülen ve yeni kuşakların bu değerlerde yetiştirilmesi önemsenen Milli değerleri zemininde kahramanları mutlu sona erdiren, karşılaştıkları zorluklar karşısında bu zorlukları aşmaları için sahip olmaları gereken nitelikler olarak 13 alt başlıkta formüle edilip gruplandırılmıştır. Bunlar: “Fiziksel Güç ve Dayanıklılık”, “Akıl ve Pratik Zekâ”, “Cesaret”, “Doğruluk ve Dürüstlük”, “İtaat ve Söz Dinleme”, “Öngörü”, “Sadakat”, “Sabır ve İrade”, “Kararlılık ve Azim”, “Beceri ve Hüner”, “Bilgi”, “İyi Ahlak (Çalışkanlık, Güvenilirlik, Cömertlik, Adil Olma, Sağduyu, Tok Gözlülük)”, “İyi Kalplilik (Merhamet, Fedakârlık, Yardım Severlik, Sorumluluk Duygusu, Yüce Gönüllülük)” başlıklarından oluşmaktadır.

Masalarda, kahramanın yolculuğu incelendiğinde görülmektedir ki kahramanlar içlerinde potansiyelleri taşıdıkları cevherleri çıktıkları arayış yolculuğunda ancak karşılarına çıkan sınavlarla ortaya çıkarabilirler. Bu bağlamda sınavlar masal kahramanının değişimine, dönüşümüne diğer bir ifadeyle erginlenmesine hizmet etmektedir. Kahramanın sınavlar karşısında ortaya koyduğu eylem ve seçimlerin hangi kişilik özelliğine karşılık geldiği sorusunun cevabı da bizlere kahramanın erginlendiği alanı ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Masal, Kahramanın Yolculuğu, Erginlenme, Sınav, Sınanma

THE INITIATION OF HERO IN UZBEK FOLKTALES

Abstract

Folktales are the most valuable tradition-bearing element of our intangible cultural heritage, as well as inculcating a lot of wisdom for both the narrator and the listeners. Folktales, which are products of oral culture, have been one of the main means of conveying the longings, expectations, pains, happiness and desires that do not change in the uniqueness of being human, especially while giving us an idea about social life in the period and geography where they were born. While the events that happen to the folktale hero in the folktale fiction and the situations he encounters carry lessons, teachings, paths, hopes, beliefs, entertainment and tradition information for individuals and

* Bu makale, Prof. Dr. Selami Fedakâr danışmanlığında Gökçe Kılıç tarafından hazırlanan, “Özbek Masallarında Kahramanın Erginlenmesi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğrenme Tasarımları/ Türk Halk Bilimi Bilim Uzmanı, gokcekilic1208@gmail.com – ORCID ID: 0000-0002-6211-9432.

societies, the change and transformation experienced by the folktale hero throughout his journey appears as the journey of the hero's maturation in the folktale structure. In our article, the subject of "The Hero's Journey of Initiation", 175 tales compiled from Uzbekistan, selected as the research area, were scanned and 45 of which were found to be seen in more detail were evaluated.

In the selected tales, the initiation phase of the tale hero is discussed under 9 sub-titles under the main title of "Types of Exams", based on the exam situations that the hero faces. These are: "The Struggle Against the Extraordinary Being", "Coincidences and Elections", "Riddles Hard to Solve", "Difficult Tasks", "Seeming Insurmountable Obstacles", "Deceptions and Tricks", "Rules and Prohibitions", "Overcoming Authority and Injustice", "The Fight Against Authority and Injustice", "The Pursuit of Pursuit".

The personal characteristics revealed by the hero in the face of the exams are under the main title of "Types of Initiation", under the sub-title¹³ as the qualities that make the heroes reach a happy ending on the basis of the national values, which are praised by the society in the Uzbek culture and where it is important to raise new generations with these values, in the face of the difficulties they encounter. formulated and grouped. These are: "Physical Strength and Endurance", "Mind and Practical Intelligence", "Courage", "Truthfulness and Honesty", "Obedience and Obedience", "Foresight", "Fidelity", "Patience and Will", "Decisiveness and Perseverance", "Skill and Ingenuity", "Knowledge", "Good Ethics (Hardwork, Reliability, Generosity, Fairness, Common Sense, Satisfied Eyes)", "Good Heartedness (Compassion, Sacrifice, Helpfulness, Responsibility, Great Volunteering)" headings.

In folktales, when the journey of the hero is examined, it is seen that the heroes can only reveal the ores they carry with their potential, only through the exams they encounter. In this context, exams serve for the change and transformation of the folktale hero, in other words, for his initiation. The answer to the question of which personality trait corresponds to the actions and choices made by the hero in the face of the exams also expresses the area in which the hero is matured.

Keywords: Folktale, Hero's Journey, Initiation, Quest, Trial

1. Giriş

Bir halk bilgisi ürünü olarak bilimsel çalışmalara konu olan masallar sadece hayal ürünü olan anlatı metinleri olarak görülemeyecek kadar zengin, etkili ve kendine has bilgelik içeren bir kültürel mirastır. Yaratıcısının kimliği bilinmese de, köklerinin dayandığı çağ ve coğrafyalar değişse de “*her anlatımda yeniden doğan, coğrafyalar arasında ağızdan ağıza kulaktan kulağa gezen, gezdikçe değişen, dönişen, yenilenen, anlatıcılarının bilgeliğinden beslenen, geçtiği coğrafyaların medeniyetinde şekillenen, toplumların idealleştirdiği değerlerle donanan kadim ve kıymetli hazinelerdir.*” (Kılıç, 2022:1)

Masallarla birlikte aralanan dünya hayali mekânlar, hayali kahramanlar ve hayali olaylar içerse bile içinde taşıdığı öz yüzyıllar boyunca süren insan yaşamından ayrı tutulamaz. Çünkü bu öz, masalların sembol diliyle örülmüş katmanının altında toplumların ve bireylerin ihtiyaç duyduğu umudu, inancı, cesareti, iyiliği, gücü, değerleri kısaca ilhamı, bilgiyi ve mesajları barındırmaktadır.

Bruno Bettelheim *The Uses of Enchantment* adlı eserinde, geçmiş kuşağın gelecek kuşağa aktardığı masallarda ortaya konulan olaylar ve verilen çözümlerin aktarım için önemli bir unsur olduğunun altını çizer. “*Masallar, genellikle kolektif bir bilinç tarafından, bilincin ve bilinçaltının insanlığın hangi problemlerini evrensel görüyorsa ona göre biçimlendirilmesi ve bu problemler için uygun görünen çözümlerin üretilmesinin sonucudur. Eğer, sözü edilen unsurların tümü masallarda olmasaydı onların kuşaktan kuşağa anlatılarak aktarılmalari da mümkün olmayacaktı.*” (Ölçer, 2017: 23).

Bu çerçevede, geleneğin taşıyıcısı olan masalların, dilden dile, kulaktan kulağa aktarılırken hayali olaylar ve hayali kahramanlar aracılığıyla insan hayatının evrensel gerçeklerini yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Masalın içinde taşıdığı hakikilik ve dinleyicisinde bıraktığı tesir tam da buradan gelmektedir.

Masal dinleyicisi çağlar öncesinden doğan masal metnini evinde veya bildiği bir mekânda oturduğu yerde dinlerken düş gücü ile masal kahramanıyla birlikte yollara düşer, dağları aşar, vadilerde geçer, devleri yener, üzülür, sevinir, ayrılık yaşar, savaşır, kavuşur, kaybeder ve kazanır. Masalın hayali kurgusunun bu ikna gücü “*ortak insanlık hallerimize, bize ilham ettiği arzulara erişebilmek için sunduğu çözümlerin mucizesine, kısaca düş gücümüzle yarattığımız o dünyanın cazibesine dayanmaktadır.*” (Kılıç, 2022:1)

Özetle masal, hayal ürünü edebi bir tür olsa da yaratım temeli ve nedenleri hayali değil bilakis gerçektir. Masal aktarıcıları kendi bellekleri, deneyimleri, hayalleri ve içerisinde ihtiyaç duyduğu ilhamı masallar dünyasında hayali kahramanlara giydirdiği roller, hayali olaylara yüklenen anlamlarla insanların ihtiyaç duyacağı özü hünerle işler, kültürel değerlerle örer hayal yaratımı bir ürün olarak masal adıyla hayatlarımıza bırakır. (Kılıç, 2022: 1-2)

Bu bağlamda “hayali kurgu” dediğimiz kavram; uydurma, eğlencelik, gerçeğe uymayan bir anlam olarak değil, masalın kendine has, aşikâr etmeyen, ihtiyaca hizmet eden ileti sesi anlamı olarak ele alınmalıdır.

Tüm bu açıklamalar ışığında masallar, olağanüstü imgeler ve sembol diliyle örtülü hakikatler kapısının anahtarlarıdır, diyebiliriz. Bu doğrultuda içerisindeki anlamları kavramak ve mananın peşine düşmek bizlere o kapıyı ardına kadar açacak, kültürel mirasımızın sunduğu zenginliği yaşamlarımıza katacaktır.

Masal yapısına baktığımızda ise masal kahramanının geçtiği tüm aşamalar olayların ötesinde anlam olarak insan yaşamının aşamalarına karşılık gelmektedir. Masal kahramanlarının maceralı yolculukları temel anlamda “Kahramanın Yurdundan Ayrılması”, “Kahramanın Erginlenmesi”, “Kahramanın Yurduna Dönüşü” üçlü döngüsünde gerçekleşirken, “Erginlenme” aşaması, kahramanın çeşitli sınavlardan geçmek suretiyle değiştiği, dönüştüğü, karşılaştığı sınavlar karşısında benliğinde saklı cevher ve kişilik özelliklerini ortaya çıkardığı aşama olarak karşımıza çıkar. Masal kahramanının yurdundan ayrılmasıyla başlayan aşama, bir dizi sınavdan geçtiği maceralı yolculuğa karşılık gelir. Kahraman bu yolculukta başına gelenlerle ve geçtiği zorlu sınavlarla değişir. Gerçek yaşamda da bireylerin bir oluştan, farklı bir varoluşa geçmesi için bazı sınavlar gerekmektedir. İşte değişimin olduğu bu aşama hem masal dünyasında hem gerçek yaşamda erginlenme aşaması olarak ifade bulur.

Erginleme kavramı en genel tanımıyla: “*amacı kabul edilecek veya eriştirilecek kişinin dinsel ve toplumsal statüsünde radikal bir değişim üretmek olan bir dizi töreni ve sözlü öğreti*” olarak karşılık bulur. Erginlenme adayı, içinde bulunduğu varoluşsal durum ve koşuldan çileler ile sıkıntılı durumların sağladığı işlevle çıkar ve bambaşka bir varoluş durumuna geçer. “*Başka birisi olur.*” (Eliade, 2017: 142)

Bu bağlamda ele aldığımızda, Batı dillerinde “inisiyasyon” olarak ifade edilen erginlenme kavramı, “*Bireyin bir önceki varlık durumundan, toplumsal statüsünden, zihinsel ve ruhsal durumundan arınarak yeni bir varlık durumuna, toplumsal statüye, zihinsel ve ruhsal duruma geçmesini ifade etmektedir.*” (Kılıç, 2022: 3)

Özbek masallarında kahramanların erginlenmesi adlı bu çalışmada, Erginlenme Aşamaları ana başlığının Sınavlar alt başlığına ait Sınav Türleri ile Erginlenme Türleri başlıkları, kahramanın erginlenme yolculuğu kapsamında ele alınarak yaptığımız değerlendirmeler ışığında genel bir formülasyona oturtularak kategorilendirilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız masal metinlerinin hangi kaynaktan alındığı çalışmamızın “Kaynakça” kısmında verilmiştir.

2. Masalarda Kahramanın Yolculuğu

Masal kahramanının yolculuğu, Joseph Campbell’ın anlatmalardaki kahramanın yolculuğunu ele aldığı; “ayrılma”, “erginlenme” ve “dönüş” biçiminde ortaya koyduğu üçlü formülüne karşılık gelir. (Campbell, 2017: 42)

İnsanlık var olduğundan beri hem masal kurgusundaki kahramanlar için hem gerçek yaşam öznesi olarak insan için ‘yola çıkmak’ kavramı, yaşamın en temel arayış eylemini ifade etmektedir. Herkes, “*ihtiyacı, tercihi, bir zorunluluk sebebi veya yaşam döngüsünün getirdiği doğal akış içerisinde yeni bir yer, yeni bir hal, elde edilmek istenen bir konum, varılmak istenen bir merkez, arzulanan bir merteye ve kavuşulmak istenen bir kutsallık amacıyla kendi arayış yolculuğunu başlatır.*” (Kılıç, 2022: 34)

Yol metaforu, içinde bilinmezlik ve sürprizler taşıyan bir anlamla karşımızda dururken dış dünyaya, yollara, uzak diyarlara yapılan yolculuk kadar iç dünyaya yapılan yolculuğu da ifade eder. Bu bağlamda ele alındığında yolculuk kavramı da kendi başına, alışık olunan düzenden ve bilinenin içinden çıkmaya, bilinenin ötesine geçmeye, keşiflere, yeni deneyimlere ve dolayısıyla yeni bir oluş haline davettir.

Masal yolculuğunda yol metaforuyla yapılan davet, tıpkı gerçek yaşamdaki gibi yolların güllük gülistanlık olacağını hiçbir zaman vaat etmez. Aksine, yollardaki tehlikelerin, tuzakların, sınavların, engellerin ve mücadelelerin bilgisini açıkça ortaya koyar. Yukarıda bahsettiğimiz gibi masalın içinde gizli olan hakikat bağlamında masalların üstlendiği rol, dinleyicisine entelektüel bilgi sunmak değildir. “*Masalların bilgisi; deneyim sunmak, tehlikelerin, zorlukların varlığını hissettirmek, yolun zahmetini ve ihtiyaç duyulacak nitelikleri sezdirmektir. Çünkü masallar insanların salt mantığının ötesinde hayal dünyasında nefes alan bir edebi türdür. İnsanların hayal gücüne tesir eden bir türün ‘yolculuk’ hakkında vereceği bilgiler de bilimsel, teknik, kültürel ve sanatsal bilgilerin ötesinde olmaktadır.*” Bu bağlamda masallar, kurduğu hayali yolculuk ile bizlere aslında sadece masal dünyasında değil gerçek yaşamda da teknik, bilimsel bilgi ve becerilerin ötesinde iyi kalplilik, cesaret, sabır, fedakârlık, kıvrak zekâ, yaratıcılık vb. gibi niteliklere de ihtiyacımız olduğunu kendine özgü diliyle ifade eder. (Kılıç, 2022: 40)

Masalarda, “yola çıkış” kahraman için büyümenin işaretini, “erginlenme” sınavlarla dolu zorlu bir süreci ve “geri dönüş” ise erginlenen, değişen, dönüşen kahramanın yeni bir statü ile yeniden doğuşunu ve böylece erişkinler toplumunda kabul görmesini simgelemektedir.

Campbell, halk anlatmalarını ele alarak kahramanın yolculuğunu sistemleştirerek üç ana bölümde ele alırken bu üç ana bölümü kendi içinde alt başlıklara ayırmıştır.

“I. Yola Çıkış

1. Maceraya Çağrı

2. Çağrının Reddedilişi

3. Doğaüstü Yardım

4. İlk Eşiğin Aşılması

5. Balinanın Karnı

II. Erginlenme

1. Sınavlar Yolu

2. Tanrıçayla Karşılaşma

3. Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın

4. Babanın Gönlünü Alma

5. Tanrılaştırma

6. Nihai Ödül

III. Dönüş

1. Dönüşün Reddedilişi

2. Büyülü Kaçış

3. Dışarıdan Gelen Kurtuluş

4. Dönüş Eşiğinin Aşılması

5. İki Dünyanın Ustası

6. Yaşama Özgürlüğü” (Campbell, 2017)

Campbell’in ortaya koyduğu ve Tecimer’in Sinema Modern Mitoloji adlı çalışmasında (2005) ve Vogler’in Yazarın Yolculuğu isimli eserinde (2011) olduğu gibi başka araştırmacılara da rehberlik eden bu modeli hiç şüphesiz önemli ve öncü bir şablondur. Bununla birlikte, içerik bazında ve arketip incelemeler temelinde çoğunlukla mitolojik öyküler, destanlar ve kutsal anlatıları analiz eden Campbell’in tespitlerinin üç ana bölümü model alınmış ancak ana bölümler altında yer alan alt başlıklar masal türüyle örtüşmediği için çalışmamızın dışında bırakılmıştır.

2.1. Kahramanın Yurdundan Ayrılması

Masal kahramanının şehrinden, evinden, ailesinden, bildiği olağan düzeninden çıkıp her şeyi geride bırakarak bilinmezler dünyasına attığı ilk adım kahramanın yurdundan ayrılmasını temsil eder. Ayrılışa başlayan bu yolculuk kahramanın alışık olduğu statüsünü, maddi koşulunu ve duygu durumunu bırakarak, ne ile karşılaşacağını bilmediği, tüm olasılıklara açık olan tekinsiz bir dünyanın kapısını açar. Böylece fiziksel uzaklaşma ile kahramanlar maceralarına olan ilk adımını atmış olur. Bu bağlamda masalların dinleyicisine sunduğu ilk ilham da yola çıkmanın cesareti olarak karşımızda durur.

“Kahraman, yurdundan ayrılma kararını bir zorunluluktan veya bir amaç uğruna isteyerek verir ya da evden başkası tarafından gönderilir. Nasıl olursa olsun bunun anlamı alıştığı, bildiği, olağan düzeninden çıkıp her türlü olasılığın gerçekleşmesi mümkün olan bir bilinmeze doğru yol almaktır.” (Kılıç, 2022: 55)

Kahramanın yurdundan ayrılma şekillerine baktığımızda ise; “kaçma”, “kaçırılma”, “evden atılma/kovulma”, “uzağa terk edilme” ve “hazırlık yapıp yola çıkma” başlıkları ile sıralayabiliriz. Yurttan ayrılma şekilleri esas olarak kahramanın hangi gerekçeyle yurdundan ayrıldığı konusu ile temelden ilişkilidir. (Kılıç, 2022: 67)

Campbell, kahramanın yolculuğa başladığı bilinmez dünyasını yeni ve korunaksız bir saha olarak adlandırır. Sınırların aşılmasıyla maceranın başladığını belirten Campbell’a göre: *“Sınırlı olanı, sabit olanı ve tüm kuralları arkada bırakmadan yaratıcılık olmaz.”* (Campbell, Moyers, 2018: 202)

Bu kapsamda ele aldığımızda kahraman hangi sebep ve şekille yurdundan ayrılmış olursa olsun yukarıda bahsettiğimiz gibi onun yolculuğundan alınacak ilk ilham cesareti ise ikinci de yaratıcılığı olacaktır. Çünkü kahramanlar geçtikleri sınavlar, verdikleri mücadeleler ile içlerinde var olan cevheri ortaya çıkararak

engelleri aşmak ve zorlukları geçmek için yaratıcı çözümler bulurlar. Böylece hem kötülöklere karşı hem de kendilerini keşfetme yolunda zafere ulaşırlar. Bu zafer aynı zamanda, yurtlarından ayrılmadan önce kahramanları arayışa, uzaklaşmaya yani bu yolculuğa sevk eden sebeplere karşı da kazanılmış bir zaferdir. Cesaret ile başlayan yolculuk, yaratıcılık ve daha nice kişilik özelliği sayesinde yol almayı başaran kahramanın geçirdiği değişim ve dönüşümler kapsamında kahramanın erginlenme yolculuğunu temsil eden aşama olarak değerlendirilir. Bu aşamada kahramanın varoluş durumunun ve toplumsal statüsünün değişimi ve yolculuk sonunda kahramanın erginlenmiş olarak yurduna döndüğü görülür

Masalları bu çerçeveden ele alarak değerlendirdiğimizde erginlenme kavramını ve kahramanın yolculuğundaki rolünü anlayabilir, kahramanın erginlenme deneyimini yorumlayabilir, türlerini ve sembol dilinin altındaki karşılıklarını analiz edebiliriz. Böylece geçmişin mirası olarak bize sunulan masalları yaşadığımız çağ ve insan hayatı için anlaşılır kılarak içerisindeki saklı manaları keşfetme imkânını elde edebiliriz.

2.2. Kahramanın Erginlenmesi

Masal kahramanı yurdundan ayrıldığında erginlenme yolculuğu başlamış olur. Bu yolculukta karşılaştığı her olay, içinde bulunduğu her durum, başına gelen bütün olaylar erginlenme adayı olan kahramanın macerasını kapsamaktadır.

Maceralarla geçecek olan bu sınavlar yolu, “*anlatının en heyecanlı ve renkli bölümlerinden birini ihtiva eder. Kahraman burada çeşitli engellerle karşılaşır ve onları aşmaya çalışır.*” (Koçer, 2021: 96)

Kahramanın çıktığı bu yolculuk, “*gerçek bir yere yapılan, fiziksel bir dış yolculuk olabilir. Bir labirent, orman ya da mağara, tuhaf bir şehir ya da ülke; dışlı, düşman güçlerle çatışacağı arenayı oluşturacak yeni bir yer.*” Bununla birlikte, kalbinin ve ruhunun derinliklerine yani kendisine doğru yaptığı bir iç yolculuk olarak da kabul edilebilir. Her koşulda, gerçekleştirdiği bu fiziksel ve içsel yolculuk kahramanı büyütür, geliştirir ve dönüştürür. Kahraman bir hal veya durumdan başka bir hal/duruma yani yeni bir varlık durumuna geçer; umutsuzluktan umuda, zayıflıktan güçlülüğe, çılgınlıktan bilgelliğe, aşktan nefrete. (Vogler, 2011: 47)

İşte kahramanın yolculuğu boyunca başına gelenlerle yaşadığı bu “değişim” ve “gelişim” onun erginlenmesini temsil eder.

Bilinmezler dünyasına adım atan kahraman tehlikelerin ve büyük güçlerin sahası olan diyarlarda kendi yolunu ararken, aldığı yol boyunca engellerle, zorluklarla ve tehlikelerle karşılaşır. “*Karşısına engellerle birlikte ona yardım eden dostlar ile kötülük yapan düşmanlar da çıkar ve böylece kahraman macerası boyunca sınanır.*” Tüm bu yaşananlar, karşılaşmalar ve sınanmalar kahramanın ‘bireyleşme’ sürecini temsil eder ve bu bireyleşme için yaşadığı her şey, karşılaştığı her durum ve geçtiği bütün sınavlar gereklilik taşır. (Kılıç, 2022: 69)

Bireyleşme kavramı, kişinin kendi oluşundaki tüm gizlerin ve cevherlerin idrakini dolayısıyla kendisiyle olan bütünleşmesi sonucu kavuştuğu varoluş/durum ve hal olarak ele alınmalıdır. Bu yeni oluş, masal kahramanı gibi gerçek yaşamda da insan gelişiminin en üst noktası olarak değerlendirildiğinde aslında hem masal kahramanı hem gerçek yaşamda insan için yolculuğun en büyük ödülü erginlenme olmaktadır. İşte bu noktada erginlenmeyi sağlayan semboller ve erginlenme türleri büyük bir anlam hazinesi olarak karşımızda durmaktadır.

“*Kahramanın yolculuğunun en önemli bölümü olan erginlenme aşamasının yapı taşı ‘sınav motifi’ dir. Kahramanın karşılaştığı sınavlar, onun kendi içindeki sınırları aşarak var olan potansiyelin ortaya çıkmasını sağlayacak ve böylece sahip olduğu yetenekleri sayesinde sınavları geçmek için verdiği mücadeleler kahramanı erginliğe erişirme işlevini üstleneceklerdir.*” (Kılıç, 2022: 71-72)

Sınav motifinin altında kahramanlar; güç, zekâ, cesaret sınanmalarının yanı sıra güvenilirlik, sabır, dayanıklılık, adalet, sorumluluk duygusu, kararlılık, azim, doğruluk, dürüstlük, merhamet, beceri, sadakat, irade, itaat, sözüne bağlılık gibi sınanmalardan da geçer. Böylece kahramanı kendisine kavuşturacak değişim ve gelişim ortaya çıkarak erginlenmesi gerçekleşir. Bu bağlamda bilinmez diyarı denilen mekânlar kahramana büyümenin, kendiliğine erişmenin imkânını sunar.

Alanda incelediğimiz ve kaynak olarak da kullandığımız çalışmalarda, kahramanın erginlenmesi, yolculuğunun ikinci aşaması olan “erginlenme aşamasını” da içine alarak kahramanın yurdundan ayrılması ve yurduna dönüşünü de kapsayan bir set olarak ele alındığı görülmüştür. Biz ise kahramanın erginlenmesini, yolculuğunun sadece ikinci aşaması olan “Erginlenme Aşaması” içerisinde değerlendirdik. Çünkü bize göre kahramanın yurdundan ayrılması erginlenmenin başlaması için ancak bir vesiledir. “*Kahraman yurdunda ve aile içinde yaşadığı durum karşısında şayet yola çıkmayı tercih etmese, yolculuk dolayısıyla da erginlenme başlamamış olacaktı. Yine kahramanın yolculuğunun üçüncü aşaması olan yurda dönüş kahramanın dönüşümünü değil, dönüşünü yani erginlenmesinin ardından yeni bir kimlikle yurduna dönmesini ifade eder. Yurduna dönmeyen kahraman erginlenmemiş sayılmaz. Kaldı ki kahramanın yurduna dönmediği, kendisine yeni bir yurt tuttuğu masallar da oldukça fazladır. Bu bağlamda bizim için, ‘kahramanın erginlenmesi’ kahramanın yolculuğunun ikinci aşamasını temsil ve ifade eder.*” (Kılıç, 2022: 87)

Yaptığımız açıklamalar ve değerlendirmelerden sonra kahramanın erginlenme aşamalarına bakmak yerinde olacaktır. Erginlenme aşaması kahramanın önceki varlık durumundan, kimliğinden sıyrılarak yeni varlık durumu, yeni bir kimlikle topluma sosyal, kültürel ve ekonomik katılımını dolayısıyla kazandığı yeni statü ile toplum nezdinde üst bir konuma taşınmasını ifade eder.

“İşte erginlenme aşamasında kahraman amacı için mücadele ederek sınavlardan geçer, erginleyici ölümü ve simgesel doğuşu yaşayarak nihai ödülüne kavuşur. Bu aşamada kahraman kendisini adeta yeniden yaratır; sahip olduğu özellikleri ortaya koyar, kendisiyle yüzleşir ve çocukluktan çıkarak erginliğe erişir.” (Kılıç, 2022: 88)

“Erginlenme aşaması” adıyla değerlendirdiğimiz bu aşamayı biz, masalın kendine has yapısı ve diğer anlatma türlerinden farklılık gösteren özelliklerini göz önüne alarak kendi içinde; “Sınavlar”, “Erginleyici Simgesel Ölüm”, “Yeniden Doğuş” ve “Nihai Ödül” olarak dört aşamada başlıklandırmayı uygun bulduk. Makalede, “Sınav Türleri” ve “Erginlenme Türlerini” temel olarak ele aldığımız için Erginlenme Aşamalarından sadece Sınavlar aşamasına yer vereceğiz.

2.2.1. Sınavlar:

Yurdundan ayrılan kahraman, erginlenme mekânı olarak da adlandırılan bilinmezler diyarında yol almaya başlar. Bu diyar, gizemlerle dolu ve mucizevi sınavlarıyla kendine has kurallara, olağanüstü varlıklara ve kahramanın aşına olmadığı bir düzene sahiptir. Bildiği hiçbir şeye benzemeyen bu erginlenme mekânında kahraman, ilk andan itibaren bazen tedirginlikle bazen korku ve merakla bazen de heyecanla her koşulda amacına olan adanmışlığıyla yol alır. Yol alırken de sınavlarla karşılaşır ve yolculuğu boyunca sınanır.

Kahraman, “*henüz yola çıkış amacını kendi başına başaracak kadar yeterliliğe sahip değildir. Bu nedenle yardımcılarına ihtiyaç duyar. Kahraman, geldiği yeni dünyanın düzenini ve kurallarını geçtiği sınavlarla öğrenmeye başladığında deneyim biriktirmeye dolayısıyla da zayıflığından, tedirginliğinden ve acemiliğinden kurtulmaya başlar.*” (Kılıç, 2022: 90)

Sınavlar aşamasında kahramanın karşılaştığı sınanmalar, zorlu görevler ve engeller kahramanın dış dünyayla ve iç dünyasında kendisiyle olan ilişkisini tamamen değiştirir. Böylece onun kendi varoluş durumunun ve konumunun yeniden tanımlanmasını sağlar. Sınavlar, kahramanın çocukluk halini büyüterek onu yetişkinlik sürecine taşır. Kişisel geçmişindeki eski çocukluk imgelerini dağıtır ve dönüştürür. Karşılaştığı görevler, engeller ve yaptığı seçimlerin doğurduğu sonuçlar çocukluk imgelerini ve bu imgelerin getirdiği duygusal bağları radikal ve kalıcı olarak yeniden düzenler. (Campbell, 2017: 96, 129)

Çalışmamızda, sınav türleri kategorileri incelememize konu olan Özbek masalları temelinde ele alınarak ilerleyen bölümlerde başlıklandırılmıştır.

2.2.2. Kahramanın Erginlenme Türleri

Masal kahramanı, yurdundan ayrıldıktan sonra yolculuğu boyunca karşılaştığı her sınavda çeşitli kişilik özellikleri ile sınanır. Kahramanın dahi kendisinde olup olmadığını henüz bilmediği bu özellikler, esasında kahramanlık niteliği için zaten sahip olması beklenen özellikler olarak görülür. Bunlar, toplumun

yüksek beklentilerine uyan, toplumun övdüğü ve yücelttiği değerlerle örtüşmektedir. Kahramanın kendisindeki bu özellikleri daha önce keşfetmemiş olmasının dolayısıyla yurdundan ayrılmadan da keşfedemeyecek olmasının sebebi maceralı yolculuğunda karşılaştığı durum ve olayları daha önce hiç deneyimlememesidir. Sonuç olarak hiç tecrübesinin olmadığı yeni durum ve yeni koşullarda içindeki saklı cevheri ortaya çıkararak kendi oluş halinin yeni bir versiyonuna geçecektir. Bildiği düzenden, evden, yurttan ve insanlardan ayrılmadan erginlenme aşamasının başlamama sebebi de tam olarak bu zemine dayanmaktadır.

O halde sınanma, erginlenme aşamasında işlev olarak, masal kahramanını topluma ve yetişkinler dünyasına geçmeye hazırlarken aynı zamanda onu “kahramana yakışır” nitelikteki özelliklerle donatma işlevini görmektedir. Bu bağlamda sınavlar, aşına olduğu olağan dünyasından ayrılarak yola çıkan masal kahramanı için sadece sınanma anlamına gelmez. Masal kahramanını “kahraman” unvanına taşıyacak olan niteliklerin beklentisinin karşılığını vereceği bir arenadır. Bu arenada, yüceltilen, övülen, alkış tutulan değerlere göre eylemler göstermesi beklenir. Özetle sınavları geçmesinin ötesinde hangi eylem, tutum, tercihlerde bulunarak bu sınavları geçtiği önem arz etmektedir.

Masalların sonunda vaat edilen mutlu sonu yukarıda bahsettiğimiz çerçeveden bakarak değerlendirdiğimizde, aslında masalarda bu mutlu sonun ancak toplumun ahlak ve değer yargıları nezdinde onayladığı eylemlerle mümkün olacağına altının çizildiği görülür. Bu bakımdan, toplumun yücelik atfettiği değerlere uygun kararlar vermenin, eylemler ve tutumlar sergilemenin karşılığının bittabi kazanmak, ödüle kavuşmak ve mutluluğa ermek olduğu düşüncesi masalın alt metninde yer almaktadır demek doğru olur.

Bir önceki başlıkta açıkladığımız sınav aşamasında kahraman karşılaştığı sınavlarla deneyim verirken yine yukarıda sözünü ettiğimiz gibi toplumun yüksek değer atfettiği özelliklerle sınanır. Bu özelliklere yakından baktığımızda görülmektedir ki toplumun bir üyesi olmanın doğal sonucu olarak görülmesi beklenen, ailede verilen ilk eğitimde olduğu gibi, her toplumun örgün ve milli eğitim sisteminde de bireylere aşılamak istediği olumlu özelliklerden oluşmaktadır.

“Milletlerin dimağından doğan masalarda, kahramanın mutlu sonu hak etmesi, milli değerler şemsiyesi altında belirlenen özelliklerin kahramanda görülmesine bağlanmıştır. Esasında bu özellikler masal kahramanının doğuştan sahip olduğuna inanılır fakat ortaya çıkması için bazı zorluklardan, eşiklerden ve sınavlardan geçmesine bağlı olan bir serüvenin kilometre taşları olarak karşımıza çıkar.” (Kılıç, 2022: 100)

Sözlü anlatımlardaki sınanma motifi üzerinde yaptığı çalışmada Ali Duymaz, Dede Korkut Kitabı’nda Oğuz beylerinin sınamasını iki önemli özellik temelinde ele alır. Duymaz, dürüstlük, cömertlik, konukseverlik gibi karakter özelliklerine dayanan özellikleri “erdem” kavramıyla; ata binme, kılıç kullanma, savaşma gibi fiziksel güce dayalı özellikleri ise “hüner” olarak değerlendirir. (Duymaz, 1999: 110)

Ele aldığımız Özbek masallar özelinde değerlendirmeler yaptığımız çalışmamızda Duymaz’ın ortaya koyduğu özellikleri olabildiğince detaylandırmaya çalışarak ve ana gruplar altında toplamadan her bir özelliği ayrı başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Başlıklara ve detaylarına ilerleyen bölümlerde yer verilmiştir.

2.3. Kahramanın Yurduna Dönüşü

Masal kahramanı için yurda dönüş, yolculuğunun son aşamasıdır. Zorlu sınavlardan, karmaşık ve güç sınanmalardan geçen kahraman eski oluş halinden yeni bir oluş haline geçmenin yanı sıra nihai ödülüne kavuştuktan sonra artık yurduna dönmeye hazırdır.

“Maceralı yolculuğu boyunca değişen ve dönüşen kahramanın geldiği bu yeni dünyadaki acemiliği bitmiş, korkularıyla yüzleşmiş, bilinmezler dünyasının tam anlamıyla ustası olmuştur. Sırada, yolculuğunu tamamlamak için başladığı yere yani yurduna geri dönmesi vardır.” (Kılıç, 2022: 107)

Campbell, kahramanın maceralı yolculuğunun, tüm hayatını temelden değiştiren ödülüne erişmesiyle sona erdiğini ve artık yurduna geri dönmesinin gerektiğinin altını çizer. Bu dönüş, mistik alandan, günlük dünyanın alanına dönmesini ifade etmektedir. Monomitin ölçüsü olan tam çevrim gereği kahraman, yolculuğunda edindiği kazanımlarını olağan insanların dünyasına geri getirerek mistik alanda kendisine bahşedilen lütuflarla toplumunun karşısına çıkmalıdır. Campbell bu kazanımları, bilgelik tılsımları, Altın

Post ya da uyuyan prenses olarak adlandırırken ona göre bu kazanım ve lütuflar, “ulusun, gezegenin ya da binlerce dünyanın yenilenmesine katkıda bulunabilecektir.” (Campbell, 2017:179, 197)

Kahramanın yurduna dönüşü aşaması, masal kahramanın yolculuğunun sonuna geldiğini ve yurdundan, evinden ayrılmasına dayanak olan yolculuğa çıkış amacını artık yerine getirdiği anlamını taşır. Kahraman yolculuğunun sonunda, kendisinden beklenen görevi yerine getirmiştir, eksik olan ihtiyacını tamamlamıştır ya da arayışta olduğu nesneyi bulmuştur. Macerasını tamamlayarak yurduna dönen kahramanın, yola çıkmadan önceki varlık durumu ile birlikte eskide yaşanan tüm olaylar da kendisi, ailesi ve çevresi için tamamen geride kalmıştır hatta unutulmuştur. Kahraman, yeni varlık durumu ile yolculuğunda deneyimlediği her yeni durumla kendi oluşunda keşfettiği, ortaya çıkardığı cevherleriyle başka biri olarak döndüğü evinde de artık başka bir düzenin başlangıcı olacaktır.

Ömer Tecimer, kahramanın yurduna dönüş aşamasını “İksirle Dönüş” olarak adlandırır. Tecimer’e göre kahraman, yeni bir yaşama başlamıştır ve adeta yeniden doğmuş gibidir. “Sınavları geçip evine dönmüş, başkalarıyla paylaşacağı bir ödülü, olağan dünyanın dengesini düzelterek bir çareyi de yanında getirmiştir. İksirle dönüşün anlamı, kahramanın kendi gündelik yaşamına uygulayacağı yeniliklerin, yolculuk boyunca öğrenilen derslerin var olmasıdır.” (Tecimer, 2005: 192)

Masal kahramanın, maceralı erginlenme yolculuğu boyunca karşılaştığı ve alt ettiği zorluklar elbette başarı olarak görülmele birlikte kahraman ancak yurduna döndüğünde bu sonsuz mutlu bir sona dönüşecektir. Çünkü yurduna dönen kahramanın erginlenerek kazandığı yeni statüsünün karşılığı bilinmezler diyarına ait olamayan, gündelik dünyanın arayışta olduğu bir anlamı temsil etmektedir. Kahramanın gittiği bilinmezler mekânı yani deneyimlerle dolu mistik dünya kendisi için artık bilinen bir yer iken gündelik dünyadaki diğerleri için orası hala bilinmez bir evrendir. Bu evrende yaşadıklarıyla bilinmeyen bilgisine eren, tehlikeleri başarıyla atlatan, sınavları gücüyle, aklıyla, bilgisiyle, dürüstlüğüyle, cesaretiyle, iyi kalpliliğiyle vb. özelliklerini ortaya çıkararak alt eden kahramanın bu oluşunu görüp bileceği ve yetişkin bir birey olarak değerlendirileceği yer, başlangıçtaki olağan dünyasıdır, yani yurdudur.

Kahramanın yurduna dönüşüyle birlikte, herkes hak ettiğini alır. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır, bereket ve mutluluk paylaşılır. Herkes için belirsiz kalan konular aydınlanır, yanlış bilinenler doğrularla birlikte ortaya çıkar ve tüm sorular cevaplarını bulur. Kahraman için artık zaferinin tadını çıkarıp keyif süreceği, kutlamaların ve mutluluğun zamanıdır. Böylece kahramanın maceralı yolculuğunun çemberi kapanmış olur. (Tecimer, 2005: 194)

Az rastlanır olmakla birlikte bazı masalarda, kahramanın yolculuğunu tamamlamadığını görmekteyiz. Bu masalarda kahramanın yurdundan ayrılış aşaması ve erginlenme aşaması açıkça okunabilirken nihai ödülüne kavuştuktan sonra kahramanın yurduna döndüğü görülmez ya da dönüp dönmediği kurgu içerisinde açıkça ifade edilmez. Böyle masalarda kahramanın yurduna dönüşü net olarak görülmediğinden yolculuğun tamamladığını ve çemberin kapanmış olduğunu söyleyemeyiz. Bu masaları ancak, ‘kahramanın dönüş yolunda kaldığı masallar’ olarak ya da Campbell’ın ifadesi gibi ‘kahramanın sonsuz yolculuğa adım atmış olabileceği masallar’ biçiminde değerlendirebiliriz.

Masal kahramanın yurttan ayrılması düzenin dağılması olarak ele alınırsa yurduna dönüşü de taşların yerine oturması olarak görülmelidir. Çünkü ayrıldığı gündelik dünyasında değişen dengeler, kahramanın yolculuğu süresince edindiği tüm tecrübeler sonucunda eriştiği erginliği ve yeni varlık durumunda yurda dönmesiyle yeniden temin edilir.

3.Özbek Masallarında Kahramanın Erginlenmesi

Çalışmamızın konusunu oluşturan masalların sahası olan Özbekistan’da masal geleneği oldukça kadim ve köklü bir geçmişe uzanır. Masal türü üzerinde çalışan ve araştırmalar yapan Özbek bilim insanları, yer yer değişerek bölgesel adlandırmaları olsa da, Özbekistan’da masal türünü adlandırmak için genel bir terim olarak “ertek” kelimesinin kullanıldığını belirtirler. Özbekistan sahasında masal için kullanılan diğer terimler ise; “hikaya”, “çörçek”, “afšana”, “otırık”, “tütel” ve “beyt (beyit)” tir. (Fedakâr, 2011: 64-66)

Masal kahramanının erginlenmesi kavramına yeniden döndüğümüzde erginlenmenin; kahramanın yolculuğunun ikinci aşamasında karşılaştığı durumlar, vuku bulan olaylar ve geçtiği sınanmalar neticesinde varlık durumundaki değişim ve dönüşümü olduğunu daha önce detaylarıyla aktardık.

Bu bölümde, Özbek masallarında kahramanın erginlenme yolculuğu içerisindeki “Sınav Aşaması” ve bu sınavlar neticesinde kahramanın ortaya çıkardığı kişilik özellikleri temelinde “Erginlenme Türleri” ele alınmıştır. Bu kapsamda “Sınav Türleri” olarak ifade ettiğimiz dokuz sınav türüne ve “Erginlenme Türleri” olarak ifade ettiğimiz on üç erginlenme türüne örnek masallar verilecektir.

Çalışmamıza konu olan ve incelediğimiz Özbek masalları, yüz yetmiş beş masal içerisinden seçilen altmış iki masaldan sınav türleri ve erginlenme türlerinden her birine örnek olacak en parlak 45 tanesi içinden örneklenmiştir.

3.1. Sınav Türleri

Kahramanın yolculuğunun aşaması olan sınavlar, değiştiği, dönüştüğü böylece erginlenerek yeni kimlik kazandığı macerasını kapsamaktadır. Bu yeni kimliği sağlayan en temel etken de karşısına çıkan sınav türleri olmaktadır.

Eliade, inisiyasyonla ilgili sınanmaları değerlendirirken bunları; canavara karşı savaşmalar, görünüşte aşılamayacak engeller, çözülmesi gereken bilmeceler, yerine getirilmesi olanaksız işler başlıklarında örnekler. (Eliade, 2018: 264)

Araştırmacının ortaya koyduğu bu sınanma türlerini temel alarak biz de, incelediğimiz 175 Özbek masalı kapsamı içinde yeni sınav türleri ortaya koyma ihtiyacı duyduk. Bu ihtiyaç doğrultusunda ve Özbek masalları üzerinde yaptığımız incelemeye bağlı olarak çalışmamızda, sınav türlerini dokuz temel başlıkta ele almayı uygun gördük. Bu dokuz sınav türündeki iki isim Stith Thomson’ın ortaya koyduğu, halk bilimi alanında yapılan en kapsamlı motif çalışması olan Motif Index’teki masal motifleri numaralarından iki tanesiyle örtüşmektedir.

Motif Index’te görülen iki masal motifi numarası “Yasak” ve “Aldatmalar” dır. (Şimşek, 1990: 187-188) Bu isimler, yaptığımız kategorilendirme çalışmasındaki sınav türlerinde “Yasaklar” ve “Aldatmalar” şeklinde başlık olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda, incelemeye konu olan Özbek masallarında tespit ettiğimiz, kahramanın erginlenme yolculuğunda karşılaştığı dokuz sınav türü adıyla ortaya koyduğumuz başlıklar şunlardır: “Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele”, “Tesadüfler ve Seçimler”, “Çözülmesi Güç Bilmeceler”, “Yerine Getirilmesi Zor Görevler”, “Görünüşte Aşılamayacak Engeller”, “Aldatmalar ve Hileler”, “Kurallar ve Yasaklar”, “Otorite ve Haksızlığa Karşı Savaş”, “Peşinde Olunan Arayış”. Bu bölümde dokuz başlık örneklerle desteklenerek ele alınmıştır.

3.1.1. Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele

Bu sınav türünde kahraman, yolculuğunda cadı, ejderha, dev, cin, peri gibi olağanüstü bir varlıkla mücadele eder. Bu varlıkları yenmek ve alt etmek için ortaya koyduğu kişisel özellikler mücadelenin sonucunu belirler.

İncelediğimiz masallarda, kahramanların verdiği olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavından yalnız bir kere değil birden fazla kez geçtiği ve bu olağanüstü varlıkların; dev, yalmağız ve ejderha olduğu görülmektedir.

“Beyzade ile Peri” ve “Ebulkasım” masallarında karşılaşılan olağanüstü varlık yalmağız olarak karşımıza çıkar. Bu masallarda yalmağız, “Yalmağız kocakarı” olarak ifade bulurken “Altın Saçlı Yiğit” masalında sadece “yalmağız” olarak karşılık bulur. Olağanüstü varlığın dev olduğu “Yaşlı Oduncu ve Tilki”, “Pehlivan Rüstem” masallarında dev sayısı “devler” ifadesiyle birden fazla dev ile yapılan mücadele biçiminde verilirken “Bezcinin Bahtı” ve “Yarım Nohut” masallarında kahraman sadece bir dev ile karşılaşır. “Kırk Damat” ve “Köle Çocuk” masallarında ise kahraman olağanüstü varlıklardan ejderha ile karşılaşmaktadır.

“Kılıç Kara”, “Ercelalcan” ve “Sümbül Kuşu” masallarına baktığımızda kahramanlar olağanüstü varlığa karşı iki ayrı sınavda mücadele verir. “Şemşirbaz” masalında ise kahraman, üç ayrı sınavda olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavı vermektedir. “Ercelalcan” masalında kahraman, ak dev, sarı dev, kara devle ve yalmağızla karşılaşırken “Kılıç Kara” masalında kahraman, hem ejderha hem yalmağız ile karşılaşır. “Sümbül Kuşu” masalında ise kahraman, önce kırk dev ile sonra da bir dev ile karşılaşır. “Şemşirbaz” masalına baktığımızda ise kahramanın ilk mücadelesi “dev anası ve çocukları” ile olur. İkinci mücadelesinin bir ejderha ile olduğunu görürken masal kahramanın üçüncü kez verdiği olağanüstü varlığa karşı mücadelenin yine bir ejderhaya karşı olduğu görülür.

Bu sınav türüyle ilgili dikkat edilecek husus olağanüstü varlıklarla mücadelenin görüldüğü her sınav türü, olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavı olarak görülmez. Bazı masalarda bu güç mücadele yerine getirilmesi zor görevler, bazı masalarda tesadüfler ve seçimler sınav türü kapsamında değerlendirilmelidir. Bu ayrımı bize yaptıran ana nokta, verilen mücadele olağanüstü varlığa karşı olsa da kahramanın oradaki esas sınavının kendisine verilen bir görevi başarması ya da karşılaştığı tesadüfi durum ve yol ayrımlarında tercihini ne yapmaktan yana kullandığı temelinde belirlenir. Kahraman, becerisini ve tüm gücünü olağanüstü varlığa karşı verirken bu mücadelenin gerçekleştiği zeminde, yerine getirmesi gereken görevin gerekliliği ya da başka bir seçeneği varken bu mücadeleyi kendi iradesiyle seçmektedir. Bu noktada vurgulamamız gereken önemli ayrım çizgisi, olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavının sebebinin oluşturduğu durumun ne olduğudur. Olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavını ortaya koyan temel sebep kahramanın karşılaştığı olağanüstü varlıkların, birden onun önüne çıkmaları suretiyle engellemeye çalışma, zarar verme, esir alma veya yok etme amacı güderek saldırmalarına dayanmaktadır. Kahraman böyle bir durumda yolculuğuna devam edebilmek için onlarla başka seçeneği olmaksızın savaşmak zorunda kalır. Bahsedilen diğer sınav türlerinde ise tesadüfen ya da başka bir kazanım için verilen görevi yerine getirmek amacıyla olağanüstü varlıklarla karşılaşmayı ve onlarla savaşmayı kendisi tercih eder. Adı geçen diğer sınav türlerinin açıklandığı başlıklarda bu duruma ayrıca yer verilmiştir.

3.1.2. Tesadüfler ve Seçimler

Kahraman maceralı yolculuğunda bazı yol ayrımlarında kalır ya da bir durum karşısında seçimlerde bulunur. Örneğin, yardıma ihtiyacı olan birisiyle karşılaştığında ona yardım etmek veya yardım etmeyip yoluna devam etmek farklı iki seçim olacaktır. Dolayısıyla sonuçları da farklı olur. Ya da öğüt veren, yol yordam anlatan bir yardımcının sözlerine riayet etmek, gideceği yolu seçmek, rastladığı bir varlığa olan tutumu veya bir kişiye gösterdiği yaklaşım da kahramanın macerasının akışında belirleyici unsurlardır.

İncelediğimiz masalarda masal kahramanlarının bir en fazla iki kez tesadüfler ve seçimler sınavından geçtiği görülmüştür.

Kahramanın iki ayrı tesadüfler ve seçimler sınavından geçtiği masallar “Ziyad Batır” ve “Hakimbek Bahadır” masalları olmuştur. “Hakimbek Bahadır” masalına baktığımızda kahramanın geçtiği ilk tesadüfler ve seçimler sınavı, yolda karşılaştığı silahlı adamların elinden üç şehzadeyi kurtarmakken, ikinci sınavı rastladığı müzik ustasının yanında kalarak çirak olarak hüner öğrenmeyi tercih etmesidir. “Ziyad Batır” masalında da ilk olarak kahraman yolda rastladığı yaşlı çobana işlerinde oğul olarak yardım etmeye karar verirken ikinci olarak karısını ele geçirmeye çalışan şeyhin oğlunu affetmeyi seçer.

Masal kahramanının bir tesadüfler ve seçimler sınavından geçtiği masallardan bazı örnekler de şöyledir: “Simurg” masalında kahraman, kendisine yardım eden Simurg’un karnını doyurmak için kendi baldırından et koparıp vermeyi seçer. “Ebulkasım” masalında kahraman gece yarısı darıları yemeye gelen devlere zarar vermeyip onlardan alacağı tılsımı göz önünde bulundurarak bırakmaya karar verir. “Çinniyay ile Bahtiyar” masalına baktığımızda ise kahraman, kervansarayda karşılaştığı kumarbazlarla aşık atma oyunu oynamayı seçer ve kazandığında içlerinden iki tanesini kendisine yardım etmesi için tuttuğunu görürüz.

Bu sınav türünde açıkça görülmektedir ki masal kahramanının yolculuğunda tesadüfen rastladığı durumlarda verdiği kararlar ve yaptığı seçimler masalın devamında etkisini sürdürür. Bu durum genellikle kahramanın yardım ettiği varlıkların bir tılsım hediye etmesi ya da başka bir durumda kendisine yardımda bulunması şeklinde karşılık bulur. Örnek olarak ele alacağımız masallardan “Çalışan Başarır” masalında

kahraman önce, bir yılının sincaba saldırdığını görür ve yılani öldürerek sincabın hayatını kurtarır sonra da kuyruğu taşa sıkışan kediye yardım ederek onu taştan kurtarır. Yolculuğunun ilerleyen aşamalarında sincabın ve kedinin yardımı görerek kendisini bir zorluktan kurtarır. “Gül Senaber’e Ne Yaptı, Senaber Güle Ne Yaptı?” masalında ise kahraman, uyuduğu çınar ağacının dallarındaki kartal yuvasına saldıran kanatlı mahlukatı öldürerek yuvadaki yavruları kurtarır. Kartal’dan bunun karşılığını görerek güç durumdan bu vesileyle kurtulur.

Son örnekte masal kahramanın mücadele ettiği, ismi mahlukat olarak anılan varlık olağanüstü varlıklar olarak karşımıza çıksa da biz bu karşılaşmayı “Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele” sınavı kapsamında değerlendirmedik. Çünkü bu varlık olağanüstü varlık olmasına rağmen kahramanın buradaki esas sınavı “Tesadüfler ve Seçimler” sınavıdır. Çünkü kahraman bu rastlantı karşısında eylemde bulunmayıp görmezden gelerek yoluna devam edebilirken müdahale etme tercihinde bizzat bulunur. “Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele” sınavında ise daha önce de açıkladığımız gibi masal kahramanının, bu varlığı görmezden gelme ve kendi yoluna gitme şansı yoktur. Bilakis, yolculuğuna devam edebilmesi için bu varlıklarla mücadele etmek kaçınılmazdır.

3.1.3. Çözülmesi Güç Bilmeceler

Bu sınav türünde kahraman, arayış yolculuğunda amacına ya da ödülüne ulaşabilmek için cevabı zor bilmecelere cevap vermek zorunda kalır. Örneğin, padişahın kızı, kendisiyle evlenmek isteyen genç erkekler için bilmeceler ve kelime oyunları hazırlar ve doğru yanıt vererek bilen kişiyle evlenir. Ya da padişah kendisinden sonra tahta çıkacak çocuğunu seçmek için onları zor bilmecelerle sınar.

Çözülmesi güç bilmeceler sınav türüne diğer sınav türlerine nazaran sayı olarak daha az rastlanmaktadır. İncelediğimiz Özbek masalları içerisinde tespit ettiğimiz bu sınav türünün görüldüğü masallara baktığımızda: “Kel Ahlap” ve “Aycemal ile Kel” masallarında kahraman, padişah kızıyla evlenebilmek için kızın adaylara sorduğu bilmeceyi yanıtlar, “Üç Yalanda Kırk Yalan” ve “Yatsa Kalkmaz Kalksa Yürümez” masallarına baktığımızda kahramanlar, padişahın kızıyla evlenmek için onun şart koştuğu kelime oyununun sınavını vermektedir, “Gül Senaber’e Ne Yaptı, Senaber Güle Ne Yaptı?” masalında ise kahraman, yine bir padişah kızıyla evlenmek için bu defa kez padişahın şart koştuğu soruyla sınanmaktadır, “Nurilla Beyzade” masalında ise kahramanımız, su alabilmek için mağarada yaşayan devin sorusuyla sınanır.

“Görüldüğü gibi çözülmesi güç bilmeceler sınavları, kahramanın istediği bir şey karşılığında bilgisi ve akıyla sınandığı bir sınav türüdür. Sınav türlerinden ileride yer verdiğimiz “yerine getirilmesi zor görevler” sınavında da kahramana bilmece görevi verildiği görülür. Ancak burada kahraman, bilmece ile değil yerine getirmesi gereken zor görev ile sınanır.” (Kılıç, 2022: 123)

Çözülmesi güç bilmeceler sınav türü ile yerine getirilmesi zor görevler sınav türü arasındaki temel ayrıma yakından baktığımızda görülmektedir ki, çözülmesi güç bilmeceler sınavında kahraman, mecbur olmadığı sadece sahip olmak istediği bir kazanım için bilmece sorularına yanıt verir. Cevap vermediği durumda bir kayba uğramayacaktır. Yerine getirilmesi zor görevler sınavında ise kahraman, bilmeceye doğru cevap verme görevini yerine getirmezse bunun karşılığını canıyla ödemek durumunda kalır. Özetle, masal kahramanlarının diledikleri bir kazanım elde etmek için karşılıklarına çıkan bilmece veya akıl sorularıyla sınanması çözülmesi güç bilmeceler sınav türü kapsamında değerlendirilmektedir.

3.1.4. Yerine Getirilmesi Zor Görevler

Kahraman, yolculuğu içinde bazen nihai ödülüne kavuşmak için verilen zor bir görevi yerine getirmelidir. Örneğin, padişahın kızıyla evlenmek için Kaf Dağı’nın ardında yaşayan perinin bahçesindeki ağaçtan bir meyve getirilmelidir. Veyahut devler ülkesinde esir tutulan kahramanın canı, alıkonulan bir tilsimin bulunup getirilmesi şartıyla ejderha, dev ya da padişah tarafından bağışlanacaktır.

İncelediğimiz Özbek masallarında, kahramanın birden fazla yerine getirilmesi zor görevler sınavından geçtiği görülmektedir. “Kırk Damat”, “Akıllı Kız” ve “Topal Kurt” masallarında kahraman iki ayrı zor görevi, “Küçük Bahadır” masalında ise kahraman, dört ayrı zorlu görev sınavını geçmektedir.

“Akıllı Kız” masalına baktığımızda kahramanın ilk önce, Rum vilayeti şahının kendisinden istediği Ene dir şehir padişahının kızını getirme görevini, sonra da Ene dir şehir padişahının istediği Kaf Dağı’nda yaşayan devin atını getirme görevlerini yerine getirdiği görülür. “Topal Kurt” masalında da çok benzer bir durum gerçekleşir. Masal kahramanına ilk olarak, bir padişah kızını alıp getirme görevi, sonra da yalmağız bir koca karının atını getirme görevi verilir. “Kırk Damat” masalında ise kahramanın ilk zor görevi, kendisini kaçıran ejderhanın ona verdiği padişahın kızını getirme görevini, ikincisi ise padişahın tek seferde şart koştuğu üç zorlu görevi yerine getirmektir; darıları tarladan toplamak, iki besili öküzü yemek ve boş küpün içini altınla doldurmak.

En çok yerine getirilmesi zor görevler sınav türünün görüldüğü “Küçük Bahadır” masalında ise masal kahramanı dört ayrı görevle sınanır. Bunlardan ilki, altın telekli kuşu bulmak, ikincisi, altın kafesteki altın telekli kuşun sorduğu bilmeceyi çözmek, üçüncüsü, herkesin hayran ve âşık olduğu denizkızını bulmak ve dördüncü sınavı ise, evlenmek istediği denizkızının, adaylar için şart koştuğu kaynayan süt kazanında yüzük bulma görevini yerine getirmektir. Burada altını çizmeme gerekten nokta ikinci sınavda görülen bilmeceyi çözmek görevidir.

“Bu sınavda görülen bilmece, kahramanın esas sınavını oluşturmaz. Bilmeceyi çözmek kahramanın iradesiyle verdiği bir karar veya karşılığında bir kazanım elde edeceği sınav değildir. Şayet bu sorunun yanıtını bulamazsa canı alınacaktır. Yani kahraman hayati bir tehdit altında görevi yerine getirmektedir. Bu nedenle kahramanın karşılaştığı bu sınav, çözümleni güç bilmeceler sınavı değil, yerine getirilmesi zor görevler sınavı olarak karşımıza çıkar.” (Kılıç, 2022: 125)

Masal kahramanının bir kez yerine getirilmesi zor görevler sınavından geçtiği masal örneklerine baktığımızda, “Yiğide Kırk Hüner Az” masalında kahramanın, padişahın tacını alabilmek için padişahın şart koştuğu satranç oynama görevini yerine getirirken “Kameray” masalında kahramanın Akbilek periyi, “Çinniay ile Bahtiyar” masalında da, Mehrinigar melikeyi konuşturma görevini üstlendiği görülür.

3.1.5. Görünüşte Aşılamayacak Engeller

Bu sınav türünde kahraman, amacına ulaşmasında kendisine engel oluşturan bir yoksunluk yaşar veya yolu kesilerek ilerleyişi önlenir ya da bir yerde hapis ve çaresiz kalabilir. Kısacası burada, kahramanın yoluna devam etmesinin önünü kesen ve kahramanı çaresiz bırakan bir engellenme söz konusudur. İşte bu engelleri aşarken kahramanın kullandığı yöntem ya da dışarıdan aldığı yardımı sağlayan sebepler kahramanın sahip olduğu kişisel özelliklerini ifade eder ve kahramanın yolculuğunun önemli bir faktörü olur. Örneğin, “Şemşirbaz” (Saçkesen, 2010: 577-589) masalında padişah tarafından alıkonulmak istenen Şemşirbaz ve ağabeyleri, Şemşirbaz’ın başlarından geçen her şeyi dürüstçe anlattığı olaylarda akıllı, cesareti ve gücü ile ön plana çıkması sonucu padişah tarafından serbest bırakılırlar.

Görünüşte aşılamayacak engeller sınav türü kapsamında incelediğimiz masalarda kahramanın bir ya da en fazla iki kez bu sınavdan geçtiği görülür. İki ayrı görünüşte aşılamayacak engeller sınavının görüldüğü masal örnekleri; “Azadeçehre”, “Kara Müşkül At” ve “Hasan ile Hurilika” masallarıdır.

“Kara Müşkül At” masalında masal kahramanı öncelikle, evlenmek zorunda kaldığı kurdun elinden kurtulmaya çalışır. Aynı engelin görüldüğü başka bir masal “Balıkçı Yiğit” masalıdır. Masalda kahramanımız evlenmek mecburiyetinde kaldığı cadının elinden ve evinden kurtulmalıdır. “Kara Müşkül At” masalında kahramanın ikinci engeli ise onu kaçıran kilitli sandıkta hapis tutan kervancından kurtulma sınavıdır.

“Hasan ile Hurilika” ve “Azadeçehre” masallarında da benzer iki unsura rastlanır. Bu masallarında kadın kahramanlar, yurdundan kendi istekleri dışında uzaklaştırılarak bilinmezler diyarında tek başlarına kalırlar. Yurtsuz kalmak, yalnızlık, ne yapacağını bilmeme kahramanların engelidir. “Azadeçehre” masalında kadın kahraman çöle terk edilir. Çöl masalarda özellikle, kahramanların kaldığı zorlu fiziki şartları ve ıssızlık durumunu temsil eder. “Hasan ile Hurilika” masalında kahramanın iki kez farklı durumların neticesinde çöle ve çaresizlik durumuna düştüğü görülür. Üstelik ilk çöle düşüşünde evden kovulurken ceza olarak iki kolu birden kesilerek gönderilir. Bu durum kahramanın çaresizliğinin daha sert ve derin olduğunu ifade eder. “Azadeçehre” masalındaki ikinci engel ise, kahramanın yola devam edebilmek için karşısına çıkan haramilerin engelidir.

Diğer masalarda görülen görünüşte aşılamayacak engeller sınavına bazı örnekler ise şöyledir: “Yığıde Kırk Hüner Az” masasında kahramanın, kuyunun içinde kapalı kalmasıdır. Bir yerde kapalı kalmak kahramanların engelidir. “Beyzade ile Peri” masasında da masal kahramanı, aramak için yollara düştüğü peri karısını bulduğunda yalmağızın evinden birlikte kaçabilmenin yollarını aramalarıdır. Kahramanların özgür iradeleriyle ayrılamadıkları yer onların engelidir. “Topal Kurt” masasında kahramanımız, abilerinin hilesiyle gözleri oyulmuş olarak bir çukurda sıkışıp kalır. “Sümbül Kuşu” masasında ise kahraman, iki gözü oyularak bir kuyuya atılır. Kahramanların bu gibi durumlarda çaresiz ve sıkışık olarak kalmaları onların engelidir.

Verilen son iki örnekteki gibi “*kahramanlar hile yoluyla bu güç duruma düşmüş olsalar da bu sınav türü ‘Aldatmalar ve Hileler’ sınavı olarak değerlendirilmemiştir. Çünkü bu masalarda, aldatma ve hilelerdeki oyunlardan farklı olarak kıskançlık ve düşmanlık sebebiyle direkt kahramanın bedenine yapılan fiziksel bir hamle ile canına kasıt vardır. Burada hileyi aşan bir saldırı söz konusudur. Kahraman, maruz kaldığı bu düşmanca saldırı sebebiyle bir yerde sıkışır, bir yerden kapalı kalır, başka bir varlık durumuna geçer veya bedeninin parçaları eksilmiş olarak çaresiz kalır. Bu çaresizlik kahramanın görünüşte aşılamayacak engeller sınavını ifade etmektedir.*” (Kılıç, 2022: 127)

3.1.6. Yasaklar ve Kurallar

Bu sınav türünde kahraman, bilinmezler diyarı olarak adlandırdığımız yeni dünyanın kendine özgü kuralları ya da burada karşılaştığı olağanüstü varlıkların koyduğu yasaklarla karşılaşır. Üstelik bu kurallara ve yasaklara uymamanın karşılığını, olağanüstü güçler tarafından cezalandırılarak alırlar. Bazen kahraman uyma davranışını gösteremez ve karşılaştığı yaptırım onun engeli olurken bazen de bu kural ve yasaklar amacına ulaşması için aşması gereken temel engel olarak karşımıza çıkar. Her iki şekilde de kahraman bu kural ve yasaklarla ya da yaptırımlarla baş etmek için bazı kişisel özelliklerini ortaya çıkarır. Örneğin, “Topal Kurt” ve “Akıllı Kız” masalarında kahraman kurala iki defa uymayarak başına daha büyük işler açar. Üçüncüsünde bu kurallara uyma iradesi göstererek nihai ödülüne ulaşmayı başarır.

İncelediğimiz Özbek masalarında yasaklar ve kurallar sınav türünün görüldüğü örneklerden bazıları: “Sümbül Kuşu” masasında, masal kahramanın aradığı kuşu almak için karısının tavsiyelerine ve belirttiği kurala uyması gerektiği şeklinde, “Şehzade Selman” masasında kahramanın yolda karşılaştığı nur yüzlü ihtiyarın verdiği tavsiyeleri ve uyarılarına riayet etmesi gerektiği olarak, “Kılıç Bahadır” masasında kahramanın, Akbilek Hanımı bulmak için çobanın belirttiği kurallara uyma gereği ve “Köle Çocuk” masasında ise, kahramanın rüyasına giren adamın, köye musallat olan ejderha hakkında kahramana verdiği kurallara uyması gerekliliği şeklinde karşımıza çıkar.

Yasaklar ve kurallar sınavının en göze çarpan özelliği, kahramanın daha önce yardımda bulunduğu yardımcı bir hayvan, varlık veya insan tarafından yasaklar ve kurallar konusunda uyarılması olmaktadır.

“Kahraman, yardımcısının uyarısına uymadığında, karşısında daha büyük bir engel bulur, daha zor bir görev üstlenmek zorunda kalır veya olağanüstü bir kahramanla mücadeleye girişir. Yani uyulmayan yasaklar ve kurallar kahramanın sınavını daha da zorlaştırır. Bununla birlikte görülür ki, kahramanın zorlaşan bir sonraki sınavında da yardımcıları yanlarında olmaya devam eder. Yardımcısı insan olan veya görülen bir rüya aracılığıyla uyarı alınan masalarda ise kahraman kendisine belirtilen yasak ve kurallara uygun davranarak elde etmek istediği sonuca erişir. Kahramanın yardımcılarından insan olan yardımcıları genel olarak yaşlı ve nurani gibi sıfatlarla betimlendiği görülmektedir. Kahramanın yardımcısının hayvan olduğu masalarda dikkat çeken bir unsur da, kahramanın kazandığı yardımın öncesinde bu hayvanlara bir iyilik yapmasıdır. Kahramanların tesadüfi karşılaşmalarında yaptıkları seçim onlara bu yardımcıları kazandırmıştır.” (Kılıç, 2022: 128)

Genel olarak değerlendirdiğimizde masalarda görülen yardımcıları, kahramanların daha önceki tesadüfler ve seçimler sınavını başarıyla geçtiğini bizlere gösterir. Böylece, bu başarının getirdiği kazanımlar kahramana yasaklar ve hileler sınavında güç ve çözüm yolu olmaktadır.

3.1.7. Aldatmalar ve Hileler

Kahraman, maceralı yolculuğunda kendisini aldatan kötü tiplerle karşılaşır ya da yola birlikte çıktıkları tarafından hile yoluyla olmak suretiyle alt edilmeye çalışılır. Kahramanın bunlara karşı gösterdiği

eylem ve tutum yolculuğundaki gidişatta etkili olacaktır. Örneğin, “Bedel Batır” (Baydemir, 2004: 687-694) masalında, Bedel Batır ağabeyleri tarafından hazırlanan tuzakla yaralanarak yolculuğu kesilirken ağabeyleri hazineyi, atları ve kızı alıp Bedel Batır’ı terk ederler.

Bu sınav türünün görüldüğü masallardan “Bülbüligöya” ve “Ziyad Batır” masallarında masal kahramanının iki ayrı, “Yiğide Kırk Hüner Az” ve “Vefa Sembolü” masallarında kahramanın üç ayrı aldatmalar ve hileler sınavından geçtiği görülmektedir.

“Bülbüligöya” masalında masal kahramanı abilerinin, kıskançlık ve tüm kazanımları ele geçirme arzusuyla kurdukları iki ayrı hileyle kahramandan kurtulmaya çalışır. İlk hilede ağabeyler, kahramanın içinde yattığını düşündükleri zembili ırmağa atarlar ancak kahraman karısının uyarısıyla bu durumdan kurtulur. İkincisinde ise ağabeyleri yine oyunla kahramanın dizlerinin kılıçla kesilmesini sebep oldukları gibi her şeyi alıp kahramanı çöle terk edip kaçarlar. “Ziyad Batır” masalında ise ilk olarak, kahramanın karısına göz diken şeyhin oğlu kadından olumsuz yanıt alınca kahramanı öldürmek için harekete geçer. İkincisi de, yine kahramanın karısını isteyen padişahın, kahraman bunu kabul etmediği için hileli bir kararla idamına hükmetmesi görülür.

Aldatmalar ve hileler sınavının bir defa görüldüğü masallardan farklı örnekler ise şöyledir: “Kılıç Kara” masalında, kahramanın karısını almak padişah bunun için bir cadıyla iş birliği yapar. Kahramanın tılsımını hileyle öğrenen cadı, tılsımını ondan alarak kahramanın cansız kalmasına sebep olur. “Simurg” masalında kahramanımız, ağabeylerinin yardımıyla belinde iple bir mağaraya sallanarak aşağıya doğru iner. Burada bulduğu kızı kendisinden önce yukarıya yolladıktan sonra ağabeyleri ipi oracıkta kesip kahramanı mağarada bırakırlar. “Yanar Taş” masalında, masal kahramanın başucunda sabırla beklediği delikanlı uyandığı zaman, cariyenin kurnaz hilesiyle kendisini bekleyen kahramanımız değil sonradan oraya gelen cariyeye olduğunu zanneder. Bunun bir benzeri “Cemile” masalında görülür. “Cemile” masalında da kahramanın kırk gün başında beklediği yiğit delikanlı uyandığı vakit, dev kızının oyununa gelir ve aldanır.

Aldatmalar ve Hileler sınavı ile Görünüşte Aşılamayan Engeller sınavını birbirinden ayıran temel ayrımı yukarıdaki ilgili bölümde daha önce ifade etmiştik. Yeniden özetlemek gerekirse aldatmalar ve hileler sınavındaki en önemli detay, kahramanın direkt bedenine yapılan fiziksel bir hamle, canına doğrudan bir eylem kastı bulunmamaktadır.

3.1.8. Otorite ve Haksızlığa Karşı Savaş

Masal kahramanı, maruz kaldığı bir haksızlığı gidermek için ya da ülkedeki/hanedeki otoriter güce karşı; babası ya da ülkenin padişahı olabilir; mücadele verir hatta büyük bir savaşa girebilir. Örneğin, “Melike-i Hüsnabad” (Fedakâr, 2011: 498-507) masalında babası tarafından haksızca cezalandırılan ve evden kaçmak zorunda kalan kız, kendi ülkesinin söz sahibi olarak babası ve babasının ordusuyla savaşa girer. Ya da “Hüsniyabanu” (Baydemir, 2004: 866-870) masalında şeyh tarafından iftiraya maruz kalarak kovulan kız, uğradığı haksızlığı gidermek için aldatma ve hile yoluyla kötülerle mücadele eder ve doğruları ortaya çıkarır. İşte kahramanın bu mücadelede ortaya koyduğu eylemler ve bu süreçte kendisine yardım edenlerin ona yardım sebepleri kahramanın kişisel özelliklerini ortaya çıkarır.

İncelediğimiz Özbek masallarında bu sınav türüne dair görülen bazı örnekler şunlardır: “Topal Kurt”, “Bülbüligöya” ve “Akıllı Kız” masallarında kahramanlar, bir şekilde elde ettikleri kazanımları hakkı olmadan isteyen padişahlara karşı korurlar. “Melike-i Hüsnabad” masalında padişah babası tarafından haksız yere cezalandırılan kahraman, babasından intikam alıp onu alt etmek için kendisine yeni bir şehir kurar ve oranın sultan olur. “Kılıç Bahadır” masalında ise karısına göz koyan padişahın hileli oyunu sebebiyle tılsımından ayrılarak cansız kalan kahraman, tılsımına yeniden kavuşup canlanınca karısını kurtarmak ve yaptıklarının hesabını sormak için padişaha savaş açar.

Değerlendirmesini yaptığımız masalların tümüne baktığımızda, “kahramanların ağırlıklı olarak otorite ve haksızlığa karşı verdikleri savaşın padişah, vezir, şeyh ile bu kişilerin oğulları gibi yönetim erklerine ve ailelerine karşı olduğu ve özellikle de saldırıya uğramak ile uğradıkları haksızlık karşısında onlara ders vermek gerekçeleriyle kendilerini veya sevdiklerini korumak için bu mücadeleye girdikleri görülür.” (Kılıç, 2022: 133)

3.1.9. Peşinde Olunan Arayış

Bu sınav türünde kahraman, yolculuğu sırasında kaybettiği ya da amacı için bulması gereken bir nesneyi, kişiyi ya da hayvanı aramak için sahip olduğu kişisel özelliklerini kullanarak karşılaştığı durumların ve zorlukların üstesinden gelmeyi başarır. Örneğin, “Mehrigiya” (Fedakâr, 2011: 421-424) masalında kahraman, tılsımıyla birlikte kendisinden alınan karısını yeniden evlerine getirmek için engellerin tümünden sahip olduğu kişisel özellikleri ve yaptığı seçimlerin sunduğu getirilerin yardımıyla sıyrılarak başarıya ulaşır.

İncelediğimiz masallar içindeki sadece bir masalda iki ayrı arayış sınavının geçildiği görülür. Bu masal “Parıldama Sırlı Tabak” masalıdır. Diğer masalarda masal kahramanlarının bir defa peşinde olunan arayış sınavından geçtiği tespit edilmiştir.

“Parıldama Sırlı Tabak” masalında kahraman, kardeşinin sahip olmak istediği nesnelere uğruna iki ayrı arayışa çıkar. “Yılan Damat” masalında kahraman, ablalarının, kocasının tılsımını yok etmesiyle kocasını kaybedince ona tekrar kavuşmak için arayışa çıkar. Bunun benzeri “Yılan Ağa” masalında karşımıza çıkar. Masalda, kocasının tılsımı yengesi tarafından yakılan kahraman, kocasına kavuşmak için zorlu bir arayış sınavı verir.

Masal kahramanın karşılaştığı sınav türleri içinde peşinde olunan arayış sınavı ile yerine getirilmesi zor görevler sınavının birbirine karıştırılmaması adına arasındaki önemli farkı belirtmek yerinde olacaktır. *“Yerine getirilmesi zor görevler sınavında, kahramanın arayışında olduğu şey, birisi tarafından ondan istendiğinde özellikle şart olarak koşulur ya da yerine getirmese ölüm cezası tehdidi söz konusudur. Peşinde olunan arayış sınavında ise, kahraman ya zaten sahip olduğu bir nesneyi, bir insanı, bir hayvanı bir vesileyle yitirmiştir ve onu yeniden bulmak ve kazanmak ister. Ya da kendisinden istendiğinde bu bir şart ya da tehdit doğurmaz. Bu arayışa çıkıp çıkmamak iradesi kendisine ait olduğu gibi eğer çıkmazsa da herhangi bir ceza, mahrumiyet tehdidi veya kazanım vaadi ile koşullandırılmaz.”* (Kılıç, 2022: 134)

Kahramanlar işte tüm bu sınavlarda fiziksel güç/dayanıklılık, akıl/pratik zekâ, cesaret, doğruluk/dürüstlük, itaat/irade/söz dinleme, öngörü/önsezi, söze bağlılık/sadakat, sabır, kararlılık/azim, hüner/beceri, bilgi, iyi ahlak (çalışkanlık, güvenilirlik, cömertlik, adil olma, sağduyu, tok gözlülük), iyi kalplilik (merhamet, fedakârlık, yardım severlik, sorumluluk duygusu) özellikleriyle sınanmaktadır. Bunlar da kahramanın erginlenme türleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Erginlenme Türleri

Masal kahramanları, maceralı yolculukları boyunca karşılaştıkları tüm sınavlarda, güçlükleri alt etmek ve yollarına devam edebilmek için çeşitli kişisel özelliklerini kullanırlar ve dahası saklı cevherlerini ortaya koyarak sınavlardan geçmeyi başarırlar. Maceracı kahramanların ortaya koyduğu bu özellik ve cevherler çetin sınavlar sonucunda ortaya çıkar ve kahramanın yolculuğunu zafere taşır. İşte, masal kahramanlarının zorlu yolculuğundaki tüm sınavları geçmesinde belirleyici olan, kahramana eşikler atlatan ve süreç boyunca onu dönüştüren, değiştiren bu özelliklerin hepsi kahramanın erginlenme türleri olarak ifade edilir.

Bu kapsamda Özbek kültürü ve toplumsal değerleri çerçevesinde incelediğimiz 175 masalda tespit ettiğimiz, kahramanları mutlu sona eriştiren, zorluklar karşısında ortaya çıkardıkları kişisel özellikleri şu ana başlıklarda ele aldık: “Fiziksel Güç ve Dayanıklılık”, “Akıl ve Pratik Zekâ”, “Cesaret”, “Doğruluk ve Dürüstlük”, “İtaat ve Söz Dinleme”, “Öngörü”, “Sadakat”, “Sabır ve İrade”, “Kararlılık ve Azim”, “Beceri ve Hüner”, “Bilgi”, “İyi Ahlak (Çalışkanlık, Güvenilirlik, Cömertlik, Adil Olma, Sağduyu, Tok Gözlülük)”, “İyi Kalplilik (Merhamet, Fedakârlık, Yardım Severlik, Sorumluluk Duygusu, Yüce Gönüllülük)”.

Bu bölümde Özbek masalları temelinde yaptığımız çalışmaya bağlı olarak on üç başlık olarak tespit ettiğimiz erginlenme türleri örneklerle desteklenerek ele alınmıştır.

3.2.1. Fiziksel Güç ve Dayanıklılık

Bu erginlenme türünde kahraman, yolculuğu boyunca güç durumlardan fiziksel gücüyle girdiği bir mücadeleyle veya savaşarak çıkmaktadır. Ya da fiziksel bir zorluk karşısında beden direnci göstererek fiziksel bir dayanıklılık göstermektedir. Kahramanın engel ve zorlukları tamamen fiziksel becerilerini ortaya koyarak aşabilmesi onun fiziksel güç ve dayanıklılık konusundaki deneyiminde erginlenmesini ifade eder.

Ele aldığımız masallar üzerinde yapılan tespitler sonucunda görülmüştür ki kahramanın erginlenme türlerinden fiziksel güç ve dayanıklılık konusundaki erginlenmesinin görüldüğü sınav türleri; olağanüstü varlığa karşı mücadele, tesadüfler ve seçimler, yerine getirilmesi zor görevler, görünüşte aşılamayacak engeller, aldatmalar ve hileler, otorite ve haksızlığa karşı savaş, peşinde olunan arayış sınavlarıdır. Çözülmesi güç bilmeceler ile yasaklar ve kurallar sınavlarında ise kahramanın fiziksel güç ve dayanıklılık sınanması ile erginlenmesine rastlanmamıştır.

Fiziksel güç ve dayanıklılık erginlenme türünün tespit edildiği masallarda masal kahramanın en çok, olağanüstü varlığa karşı mücadele savaşını verirken fiziksel güç ve dayanıklılık özelliğini kullandığı tespit edilmiştir. Masal kahramanlarının fiziksel güç ve dayanıklılık özelliğini en az kullandığı sınav türleri ise aldatmalar ve hileler ile peşinde olunan arayış sınavlarıdır.

3.2.2. Akıl ve Pratik Zekâ

Masal kahramanın, maceralı yolculuğunda karşılaştığı güçlüklerle aklıyla pratik çözümler bulabilmesi, bazen kurnazca sivri zekâsıyla, bazen de bilgelik dolu bir akılla hareket etmesiyle geliştirdiği çözümler sorunların üstesinden gelmesini sağlamaktadır. Kahramanın aklıyla çözüme kavuşturarak aştığı zor deneyimleri geride bırakıp yoluna devam edebilmesi onun akıl ve pratik zekâ bakımından erginlenmesi olarak görülür.

Yapılan tespitler ışığında görülmüştür ki kahramanın akıl ve pratik zekâ sınanması ile erginlendiği sınav türlerinden yalnızca yasaklar ve kurallar sınavında bu erginlenme türü görülmez.

Masal kahramanlarının en çok otorite ve haksızlığa karşı savaş sınav türünde akıl ve pratik zekâsını ortaya koymuştur. Bunu, olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavı ile görünüşte aşılamayacak engeller sınavı takip eder. İncelememiz kapsamında ele aldığımız masallardan iki tanesinin yeri akıl ve pratik zekâ erginlenme türü bazında ayrı bir yere sahiptir. Bu masallar, “Azadeçehre” ve “Şemşirbaz” masallarıdır. Sadece bu iki masalda kahramanlar karşılaştığı tüm sınav türlerinde akıl ve pratik zekâ sınanmasından geçerek bu konuda erginlenir. “Azadeçehre” ve “Şemşirbaz” masalları bu bağlamda rastlanacak ender masallardandır.

3.2.3. Cesaret

Bu erginlenme türünde kahramanın yolda karşılaştığı çeşitli durumlar karşısında yaptığı seçimlerle canı pahasına da olsa mücadeleden kaçınmaması ve üstlendiği görevi yerine getirirken tüm güçlükleri göze alarak pes etmeden üstüne gitmesi ve böylece aşması onun cesaret konusundaki erginlenmesi olarak görülür.

İncelediğimiz masallarda kahramanın cesaret erginlenmesinin görülmeyeceği sadece bir sınav olmuştur. Bu sınav, yasaklar ve kurallar sınavıdır. Kalan diğer sekiz sınav türünün tamamında kahramanlar cesaret sınanmasından geçerek bu hususta erginlenirler.

Kahramanın cesaret konusunda en çok sınanıldığı sınav türü ise olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavı olduğu tespit edilmiştir. Bunu, yerine getirilmesi zor görevler sınav türü takip ederken sadece bir kez cesaret sınanmasından geçtiği sınav türleri aldatmalar ve hileler, çözülmesi güç bilmeceler ve tesadüfler ve seçimler sınavları olmuştur.

3.2.4. Doğruluk ve Dürüstlük

Masal kahramanının çıktığı maceralı yolculuğunda yalana, kandırmaya ve sahtekârlığa başvurmadan, sonucu her ne olursa olsun doğru olanı yapmaya gayret ederek dürüstlük sergilemesi ve bu sayede zorlu durumlardan çıkabilmesi onun doğruluk ve dürüstlük konusundaki erginlenmesini ifade eder.

İncelediğimiz Özbek masallarında kahramanın en çok doğruluk ve dürüstlük konusunda erginlenmesinin tespit edildiği sınav türleri; otorite ve haksızlığa karşı savaş ile aldatmalar ve hileler sınavlarıdır. Buna karşın doğruluk ve dürüstlük erginlenmesinin hiç görülmeyeceği sınav türleri, olağanüstü varlığa karşı mücadele, yerine getirilmesi zor görevler, peşinde olunan arayış, çözülmesi güç bilmeceler ile yasaklar ve kurallar sınavlarıdır.

3.2.5. İtaat ve Söz Dinleme

Masal kahramanı, yolda karşılaştığı bazı durumlar karşısında bazen yasaklardan sakınmalı veya çeşitli kurallara uymalıdır. Genel olarak kahramanın tecrübesizliğinden dolayı bu durumların uyarısı ya bir otorite ya da bir yardımcı tarafından yapılır. Kahramanın aldığı bu uyarılara riayet etmesi itaat ve söz dinleme konusundaki erginlenmesinin göstergesidir. Bu erginlenme, karşımıza bazen üçlü tekrarlar şeklinde çıkar. Masal kahramanı ilk iki uyarıya uymaz ya da sözünü tutmaz ve hataya düşer. En sonunda üçüncü defasında uyarıya uyar veya verdiği sözünü tutarak bu deneyimdeki erginlenmesi gerçekleşir.

İncelediğimiz Özbek masallarında dokuz sınav türünün tamamında kahramanlar itaat ve söz dinleme sınanması sonucu erginlenirler. Kahramanın en çok itaat ve söz dinleme sınanması verdiği sınav türü ise; yasaklar ve kurallar sınavı ile yerine getirilmesi zor görevler sınavı olmaktadır.

Tüm bu masallar içinden “Bülbüligöya”, “Akıllı Kız”, “Küçük Bahadır” masalları ile “Topal Kurt” masalına daha ayrıntılı bakmak bu erginlenme türü için önemlidir. Çünkü bu masalarda kahramanlar, itaat ve söz dinleme sınanmalarında yardımcıların sözlerini dinlemeyerek ya da yasaklara uymayarak itaat ve söz dinleme becerisi gösteremedikleri görülür. Bu sebeple karşılıklarına zorluğu artarak ikinci hatta üçüncü sınavlar çıkmıştır. Sonunda nihayet kahramanlar itaat ve söz dinleme davranışı göstererek sınanmalarını başarıyla geçmiş ve erginlenmiştir.

3.2.6. Öngörü

Bu erginlenme türünde kahraman, yolculuğu sırasında henüz bir zorlukla karşılaşmadan önce çeşitli ihtimalleri düşünerek ve olası koşulların belirsizliğini göz önünde bulundurarak hazırlıklar yapar veya bazı araçlar ve donanımlar edinir. Karşılaştığı güçlüklerin üstesinden böyle hazırlıklar ve edinimler sayesinde geldiğinde bu, kahramanın öngörü konusunda erginlenmesi olarak karşımıza çıkar.

İncelediğimiz Özbek masallarında kahramanların, öngörü sınanmasıyla erginlendiği sınav türleri; tesadüfler ve seçimler, otorite ve haksızlığa karşı savaş, görünüşte aşılamayacak engeller, olağanüstü varlığa karşı mücadele, aldatmalar ve hileler sınavlarıdır. Öngörü erginlenmesinin yasaklar ve kurallar, çözülmesi güç bilmece, peşinde olunan arayış ve yerine getirilmesi zor görevler sınavlarında görülmediği tespit edilmiştir. Masal kahramanlarının öngörü sınanmasıyla en çok erginlendiği sınav türü ise tesadüfler ve seçimler sınavı olmuştur.

3.2.7. Sadakat

Masal kahramanı, yolculuğu sırasında karşısına çıkan bazı durumlarda yurduna, ailesine, eşine duyduğu sadakatle tercihler yapıp kararlar verir veya sadece yüreğindeki sadakatle yaptığı eylemleriyle zorlukları alt ederek başından savuşturur. Bu, kahramanın sadakat konusundaki erginlenmesini temsil eder.

İncelediğimiz Özbek masallarında kahramanın sadakat sınanmasıyla erginlendiği sınav türleri; otorite ve haksızlığa karşı savaş, görünüşte aşılamayacak engeller, peşinde olunan arayış, aldatmalar ve hileler ile tesadüfler ve seçimler sınavlarıdır. Bu erginlenme türünün görülmediği sınavlar yerine getirilmesi zor görevler, olağanüstü varlığa karşı mücadele ve çözülmesi güç bilmece sınav türleridir.

Kahramanın, sadakat erginliğine erişmesinin en çok görüldüğü sınav türü aldatmalar ve hileler sınavı olarak karşımıza çıkarak. Sadakat sınanmasının görüldüğü masalların içerisinde sadece bir masalın kahramanı erkek iken diğerlerin kahramanı kadın kahramanlardır.

3.2.8. Sabır ve İrade

Bu erginlenme türünde kahraman eylemle, mücadele etmekle veya fiziksel hareketle değil bazı durumlarda tam aksi olarak eylemsizlikle sadece durarak ya da isteklerini dizginleyerek ve nefesine direnerek güçlükleri geçmeyi başarır. Bu deneyim, kahramanın sabır konusundaki erginlenmesi olarak görülür.

İncelediğimiz Özbek masallarında kahramanın sabır sınanmasıyla erginlik kazandığı dört sınav türü tespit edilmiştir. Bunlar; görünüşte aşılamayacak engeller, tesadüfler ve seçimler, aldatmalar ve hileler ile otorite ve haksızlığa karşı savaş sınavlarıdır. Bu erginlenme türünde dikkat çeken diğer tespitimiz sabır ve irade erginlenmesinin görüldüğü masalların kahramanın erkek olduğu görülmemiştir. Bu erginlenme türünün görüldüğü masalların tümünde masal kahramanı kadındır.

3.2.9. Kararlılık ve Azim

Masal kahramanın, yolculuğu boyunca karşılaştığı güçlüklerle mücadeleden pes etmemesi, aşmak için tekrar tekrar denemeye devam etmesi ve eylemlerini kararlılıkla sürdürmesi sonucunda o güçlüklerle baş edebildiğinde bu, kahramanın kararlılık ve azim konusunda erginlenmesi olarak görülür.

İncelediğimiz masalarda, kahramanların kararlılık ve azim sınanması ile erginlendiği sınav türleri, yasaklar ve kurallar sınavı hariç diğer sekiz sınavın tamamını kapsar. Bu erginlenme türünün en çok görüldüğü sınav türü ise görünüşte aşılamayacak engeller sınavı olmuştur.

3.2.10. Hünler ve Beceri

Bu erginlenme türünde masal kahramanı karşılaştığı zorlu durumları el becerisi, bir hünere veya kişisel bir yeteneği ile alt eder. Bu, kahramanın beceri ve hünere konusunda erginlenmesi olarak görülür.

İncelediğimiz masalarda kahramanların, hünere ve beceri sınanmasından geçerek erginlik kazandığı sınavlar, dokuz sınav türünün tamamını kapsamaktadır. Bu erginlenme türünün en çok görüldüğü sınav türü olağanüstü varlığa karşı mücadele ve yerine getirilmesi zor görevler sınavları olurken en az görülen peşinde olunan arayış, yasaklar ve kurallar ile çözülmesi güç bilmece sınavları olmuştur.

3.2.11. Bilgi

Masal kahramanının maceralı yolculuğunda karşılaştığı bilmeceyle veya bilgiyle sınanma durumlarında bu zorlu bilgiyle alt etmesi, kahramanın bilgi konusunda erginlenmesini ifade eder.

İncelediğimiz Özbek masallarında kahramanların, bilgi sınanmasıyla erginlendiği sınav türleri; olağanüstü varlığa karşı mücadele, aldatma ve hileler, çözülmesi güç bilmece, tesadüfler ve seçimler ile görünüşte aşılamayacak engeller sınavlarıdır. Bu erginlenme türü, yerine getirilmesi zor görevler, yasaklar ve kurallar, peşinde olunan arayış, otorite ve haksızlığa karşı savaş sınavlarında görülmemiştir. Kahramanın bilgi sınanması, sınav türleri arasında en çok çözülmesi güç bilmece sınavında karşımıza çıkar.

3.2.12. İyi Ahlak (Çalışkanlık, Güvenilirlik, Cömertlik, Adil Olma, Sağduyu, Tok Gözlülük):

Bu erginlenme türünde kahraman, yolculuğu boyunca karşılaştığı kimi zorlukları iyi ahlakı sayesinde aşar. Bunlar; çalışkanlık, güvenilirlik, cömertlik, adil olma, sağduyu ve tok gözlülük gibi ahlaki özellikler olarak belirlenmiştir. İşte kahramanın, güç durumların üstesinden gelmesini iyi ahlaka sahip olması sağladığında bu, onun iyi ahlak konusunda erginliğe erişmesini ifade eder.

İncelediğimiz masalarında, kahramanların, iyi ahlak erginlenmesinin en az görüldüğü sınav türü olağanüstü varlığa karşı mücadele sınavı iken, en çok görüldüğü sınav türü, tesadüfler ve seçimler sınavı olmuştur. Sınav türlerinden, peşinde olunan arayış, çözülmesi güç bilmece, yasaklar ve kurallar sınavlarında ise iyi ahlak sınanmasına rastlanmadığı tespit edilmiştir. Bu erginlenme türünün özellikleri bağlamında yaptığımız değerlendirme sonucunda kahramanın, iyi ahlak kapsamına giren özelliklerden en çok çalışkanlık, adil olma ve cömertlik davranışları ile iyi ahlak sınanmasında erginliğe ulaştığı görülmüştür.

3.2.13. İyi Kalplilik (Merhamet, Fedakârlık, Sorumluluk Duygusu, Yüce Gönüllülük)

Masal kahramanı, karşılaştığı zorlu durumları bazen de iyi kalpliliği sayesinde aşabilmektedir. Bunlar; merhamet, fedakârlık, yardım severlik, sorumluluk duygusu ve yüce gönüllülük gibi özellikler olarak belirlenmiştir. İşte kahramanın, karşılaştığı güçlüklerden iyi kalpliliği sayesinde çıkabildiği durumlar, onun iyi kalplilik konusunda erginliğe erişmesi olarak görülür.

İncelediğimiz Özbek masalarında kahramanının iyi kalplilik erginlenmesinin görüldüğü sınav türlerine baktığımızda kahramanın en çok tesadüfler ve seçimler sınavından geçerek iyi kalplilik konusunda erginliğe ulaştığı tespit edilmiştir. Bu erginlenme türünde, yasaklar ve kurallar ile çözülmesi güç bilmece sınav türü hiç görülmemiştir. İyi kalplilik özellikleri bağlamında ele aldığımızda ise kahramanın iyi kalplilik erginlenmesinde en çok ortaya koyduğu özelliği yardımseverlik olmuştur.

4. Sonuç

Sözlü kültür ürünü olarak kültürel mirasımızın en değerli hazinelerinden biri olan masallar gerçek yaşamla, kurgu dünyası arasındaki bağı kendine has sembol dili ile örerken hissettirdiği duyguların sahiciliği dinleyicilerin kalbinde ve zihninde güçlü düğümleriyle yer edinir. Böylece çağlar geçse de kuşaklar arasında, coğrafyalar arasında ve bireylerin kendi iç dünyasında kendisi ile kendisi arasına uzanan bir köprü görevi üstlenirler. Yaptığımız bu çalışmada, dinleyicilerini soluk soluğa maceralı yolculuklara çıkaran masalarda kahraman temsilinde yaşanan deneyim alanları incelenmiş, kahramanların verdiği zorlu sınavlar ve bu sınavlar karşısında ondan beklenen kişisel özellikler tespit edilerek sınav türleri ile erginlenme türleri arasında bağlamın incelenmesi hedeflenmiştir.

Sonuç olarak titizlikle incelediğimiz kırk beş Özbek masalını değerlendirerek ortaya koyduğumuz “Sınav Türleri” ve “Erginlenme Türleri” başlıkları altında yaptığımız kategorilendirme, alanda daha önce tespit edilen kategorilerin masal metinlerinde yeni tespit ettiğimiz başlıklara karşılık gelememesi sebebiyle yeni başlıklara duyulan ihtiyaç kapsamında ortaya çıkmıştır. Böylece alanda var olan bu boşluğun doldurulması gayesiyle masal metinlerinden tespit edilen söz konusu yeni başlıklar altında yeni bir kategorilendirme yapılmıştır. Belirlenen başlıklar ve kategorilerin tamamı da seçtiğimiz Özbek masallarında da karşılığını net bir şekilde bulmuştur.

İncelediğimiz kırk beş Özbek masalında kahramanların toplamda 120 adet sınavdan geçtiği tespit edilmiştir. Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele sınavından 18 kez, Tesadüfler ve Seçimler sınavından 22 kez, Çözülmesi Güç Bilmeceler sınavından 6, Yerine Getirilmesi Zor Görevler sınavından 15 kez, Görünüşte Aşılamayacak Engeller sınavından 19 kez, Yasaklar ve Kurallar sınavından 7 kez, Aldatmalar ve Hileler sınavından 15, Otorite ve Haksızlığa Karşı Savaş sınavından 11 kez, Peşinde Olunan Arayış sınavından 7 kez geçilmektedir.

Kahramanların en çok karşılaştığı sınav türü Tesadüfler ve Seçimler sınavı iken bunu sayı olarak Görünüşte Aşılamayacak Engeller ile Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele sınavları takip etmektedir. En az karşılaşılan sınav türünün ise Çözülmesi Güç Bilmeceler, Peşinde Olunan Arayış ve Yasaklar ve Kurallar sınavları olduğu görülmektedir.

Erginlenme türleri kapsamında değerlendirdiğimizde ise incelediğimiz kırk beş Özbek masalında kahramanlarının çıktıkları yolculukları boyunca 201 erginlenme türünde erginlenme sınavı verdikleri tespit edilmiştir. Fiziksel Güç ve Dayanıklılık erginlenmesi 16 kez, Akıl ve Pratik Zeka erginlenmesi 34 kez, Cesaret erginlenmesi 20 kez, Doğruluk ve Dürüstlük erginlenmesi 7 kez, İtaat ve Söz Dinleme erginlenmesi 21 kez, Öngörü erginlenmesi 10 kez, Sadakat erginlenmesi 6 kez, Sabır ve İrade erginlenmesi 6 kez, Kararlılık ve Azim erginlenmesi 16 kez, Hüner ve Beceri erginlenmesi 21 kez, Bilgi erginlenmesi 6 kez, İyi Ahlak erginlenmesi 20 kez, İyi kalplilik erginlenmesi ise 18 kez karşımıza çıkmaktadır.

En sık görülen erginlenme türü Akıl ve Pratik Zekâ erginlenmesi iken bunu sayı olarak Hüner ve Beceri ile İtaat ve Söz Dinleme türleri takip etmektedir. En az rastlanan ise, Sabır ve İrade, Sadakat, Bilgi ile Doğruluk ve Dürüstlük erginlenmeleridir. Bu bağlamda genel olarak baktığımızda en temel kahramanlık özelliğinin Akıl ve Pratik Zekâ olduğunu görmekle birlikte bunun tek başına yeterli olmadığını da görmekteyiz. Masal kahramanı, akıl gücünü kimi zaman iyi kalplilik ve iyi ahlak kriterlerine uyan davranış ve seçimlerle, bazen vazgeçmeyen net ve kararlı duruşuyla, özellikle de nerede, ne zaman, harekete geçeceğini ya da etmeyeceğini bilen, boyun eğen taraf değil cesaretle koşulları oluşturan, beceri ve bilgi sahibi, gerektiğinde kalbini ve sezgisini, gerektiğinde ise belirlenen kurallara ve verdiği sözlere uygun davranan, gösterdiği doğru duruş ve sabırla birlikte sadık olma özellikleriyle her koşulda dönüştüren, düzen kuran, yolculuğu sürdüren, pes etmeden mücadele eden olurken kendisi de değişen, oluşan, dönüşen erginlenen “bir kahraman” olarak karşımızda durmaktadır. İçinde değer, etik, ahlak, hüner gibi nitelikler barındırmayan akıl övgüsü değil tam tersi toplumsal değerler potasında yer alan niteliklerle birlikte akıl, pratik zeka ve güç ortaya konulduğunda “bir kahraman” olunacağı vurgulanmaktadır.

Masalları kahramanların cinsiyeti temelinde değerlendirdiğimizde ise kadın kahramanların en çok karşılaştığı sınav türünün Görünüşte Aşılamayacak Engeller, en az karşılaştığı sınav türünün ise Yasaklar ve

Hileler sınavı olduğu görülür. Erkek kahramanların en çok karşılaştığı sınav türü Olağanüstü Varlığa Karşı Mücadele sınavı olurken kadın kahramanların bu sınavla hiç karşılaşmadıkları görülmektedir. Bu kapsamda fiziksel güç, direnç, ağırlık kaldırma, bilek gücüyle savaşıma, dayanıklılık gibi beceriler içeren bu sınav türü sadece erkek masal kahramanlarına uygun görülmüştür. Görünüşte Aşılamayacak engeller sınavı için de benzer durumu görmek mümkündür. Ele aldığımız Özbek masallarında kadın kahramanların erkek kahramanlara göre daha çok bu sınav türüyle karşılaştığı ve engellerden çıkmanın yolunun ise fiziksel güce dayandığı görülür. Her iki durumu da göz önünde bulundurduğumuzda Özbek masallarında kadın kahramanlara güçlü olma özelliğinin erkek kahramanlara oranla daha az verildiği söylenebilir. Erginlenme türleri kapsamında değerlendirdiğimizde ise kadın kahramanların ağırlıklı olarak “Akıl ve Pratik Zekâ”, “İyi Kalplilik”, “İyi Ahlak” ve “İtaat ve Söz Dinleme” erginlenmesinden geçtiği, erkek kahramanların çoğunlukla “Akıl ve Pratik Zekâ”, “Fiziksel Güç ve Dayanıklılık” ile “Beceri ve Hüner” erginlenmesinden geçtiği karşımıza çıkar. Bu da bize göstermektedir ki, erkek kahramanın yer aldığı masalarda kahraman, hangi koşulda olursa olsun dış dünya düzenine karşı harekete geçme ve mücadele için fiziksel güç ve becerileri kullanma bağlamında kadın kahramana göre daha fazla öne plandadır. Kadın kahramanın yer aldığı masalarda da kahramanların daha ziyade ev içi düzeni kollama, aileyi koruma, ev içi huzuru ve güveni sürdürme özellikleri öne çıkar. Bu bağlamda da Sabır ve İrade, Sadakat, İtaat ve Söz Dinleme becerileriyle kadın kahramanlar önemli bir temsil olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak hangi arenada olursa olsun (ev içi/dış dünya) her iki kahraman da eyleyen, değiştiren, kuran, kollayan, dönüştüren, kılan bunları yaparken de sosyokültürel yapı içerisinde övülen beceri ve değerlere uygun kişilik özelliklerini ortaya koyarak mutlu sonu yaratan, cesaretli ve hünerli birer kahramanlardır.

Özbek masallarındaki kahramanların erginlenmesi temelinde hazırladığımız bu çalışmanın, diğer Türk boylarının masallarındaki kahramanların erginlenmesi konusunda yapılacak olan nice çalışmaya bir nebze de olsa başka bir bakış sağlamasını ve yol gösterici olmasını ümit ediyoruz.

Masal Metinlerinin Alındığı Kaynaklar

FEDAKÂR, S. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*. İzmir: Egetan.

“Simurg: ss. 361-364”, “Kırk Damat: ss. 364-370”, “Beyzade ile Peri: ss. 389-400”, “Yılan Damat: ss. 400-402”, “Ebul Kasım: ss. 405-410”, “Topal Kurt: ss. 418-421”, “Parıldama Sırlı Tabak: ss. 425-432”, “Hakimbek Bahadır: ss. 450-456”, “Kel Ahlap: ss. 465-466”, “Nurulla Beyzade: ss. 472-476”, “Melike-i Hüsnabad: ss. 498-507”, “Azadeçehre: ss. 507-517”, “Yaşlı Oduncu ve Tilki: ss. 527-529”, “Yarım Nohut: ss. 529-530”.

BAYDEMİR, H. (2004). *Özbek Halk Masalları İnceleme-Metin*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

“Yanar Taş: ss. 678-684”, “Bedel Batır: ss. 687-694”, “Kılıç Kara: ss. 697-701”, “Yılan Ağa: ss. 701-708”, “Kameray: ss. 708-722”, “Köle Çocuk: ss. 773-783”, “Pehlivan Rüstem: ss. 784-791”, “Bülbülgöya: ss. 826-836”, “Gül Senaber’e Ne Yaptı, Senaber Gül’e Ne Yaptı?: ss. 855-866”, “Sümbül Kuşu: ss. 870-872”, “Hüsniyabanu: ss. 866-870”, “Çinniay ile Bahtiyar: ss. 873-881”, “Cemile: ss. 896-901”, “Ercelalcen: ss. 953-958”, “Hasan ile Hurilika: ss. 980-987”, “Yatsa Kalkmaz Kalksa Yürümez: ss. 1010-1012”, “Şehzade Selman: ss. 1028-1032”.

SAÇKESEN, A. (2010). *Özbek Masallarının Tip ve Motif Yapısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

“Şemşirbaz: ss. 577-589”, “Ziyad Batır: ss. 589-597”, “Kara Müşkül At: ss. 664-676”, “Çalışan Başarır: ss. 692-697”, “Balıkçı Yiğit: ss. 751-755”, “Bezcinin Bahtı: ss. 760-762”, “Yigide Kırk Hüner Az: ss. 771-774”. “Vefa Sembolü: ss. 725-726”.

Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 6. Cilt (2004), Ankara: AKM

“Akıllı Kız: ss. 90-100”.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi Özbek Edebiyatı I, 14. Cilt (2000), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

“Küçük Bahadır: ss. 44-51”, “Ejder Kuşu: ss. 53-55”, “Üç Yalanda Kırk Yalan: ss. 62- 66”, “Kılıç Bahadır: ss. 66-70”, “Aycemal ile Kel: ss. 85-87”.

Kaynaklar

- BAYDEMİR, H. (2004). *Özbek Halk Masalları İnceleme-Metin*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CAMPBELL, J. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev.:Sabri Gürses), İstanbul: İthaki Yayınları.
- CAMPBELL, J. & MOYERS, B. (2018). *Mitolojinin Gücü*. (Çev.: Zeynep Yaman), İstanbul: MediaCat Yayınları.
- DUYMAZ, A. (1999). “Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri”. *Uluslararası Dede Korkut - Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Hızl.: A. Kahya-Birgül vd.), 109-122, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- ELIADE, M. (2017). *Arayış*. (Çev.: Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- FEDAKÂR, S. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*, İzmir: Ege Tan Yayıncılık.
- KILIÇ, G. (2022). *Özbek Masallarında Kahramanın Erginlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOÇER, V. (2021). “Bedri Sinan ile Mahperi Hikâyesini Monomit Kuramı Çerçevesinde Anlamlandırma Denemesi”. *Folklor Akademi Dergisi*. C. 4, S. 1, 94 - 104
- ÖZÜNEL Ölçer, E. (2017). *Masal Mekânında Kadın Olmak*, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- SAÇKESEN, A.. (2010). *Özbek Masallarının Tip ve Motif Yapısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİMŞEK, E. (1990). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Fırat Ünivertes, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TECİMER, Ö. (2005). *Sinema Modern Mitoloji*. İstanbul: Plan B Yay.
- VOGLER, C. (2011). *Yazarın Yolculuğu (Senaryo ve Öykü Yazımının Sırları)*. (Çev.: Kenan Şahin), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.